

VILÁGIRODALOM

UGO FOSCOLO*

II.

Demokratikus érzésmódjáról Foscolo akkor is tanúságot tesz, mikor a császárrá lett Napóleon Anglia ellen tervezett támadásában résztvevő olasz hadtest kapitányaként Valenciennesben tartózkodik. De Valenciennesben tartózkodása alatt sem mutat valami nagy francia barátságra, hogy egy inter-nált angol család leányával, Fanny Emeryttel keletkezik szerelmi viszonya, miközben Sterne »Szentimentális utazás«-át fordítja olaszra. Tőle kislánya születik, akivel majd regényes körülmények közt találkozik vagy húsz évvel később londoni számkivetése alatt, s aki mellette lesz életének utolsó éveiben.

Hajlamosak vagyunk arra is, hogy a közkeletű magyarázattal szemben a kellő hajóhad hiánya miatt csődbe került napóleoni vállalkozás ellen némi gúnyt lássunk Foscolonak e korban írott egyedüli versének, a Montihoz intézett költői levélnek néhány sorában. Mit csinál Foscolo?

Fékezi lovát, hogy ne vágtsasson Angliába át, melynek partjait messziről üdvözli!⁹⁹

Emberség és jó szív jellemzi Foscolót később is katonáival és az egyszerű néppel szemben való magatartásában. Mikor megszabadul valenciennesi besorozásától, Milánóban mint katonai védőügyvéd működik. »Szánalom és becsület« vezet egy gyilkossággal vádolt négy gyermekes százados ügyével foglalkozván, másszor pedig a haditörvényszékről siet megírni új bresciai kedvesének, Maria Martinengónak: »Szegény katonáimat mind felmentették. Boldog vagyok virrasztásaimért és fáradozásaimért.«¹⁰⁰ Mindig megvan győződve, hogy a katonai fegyelmet érzelmi ráhatással lehet csak biztosítani: »Il cuore umano è la sorgente da cui s'hanno sempre a derivare argomenti per persuadere o dissuadere i soldati.«¹⁰¹

* A tanulmány I. részét l. az *Acta* 1958. kötetében.

⁹⁹ 8—11 ss. Russo-kiad. 132 l. — Nem igen szoktak a tengerpart puha fővenyén nyargalni úgy, hogy a hullámverés a ló lábát érje. — Russo is így magyarázza a helyet.

¹⁰⁰ Ed. Naz. XV. 144, 209 ll. — Marzia kocsisának fiát; egy jó szakmunkást juttat álláshoz (uo. 272; XVI. 524—25 ll.); Pietro-inasa anyját segíve (Opere VII. 95).

¹⁰¹ *Sritti militari*. Id. kiad. 85 l.

Mégis Foscolo néhány sommás megjegyzése alapján akadt irodalomtörténész, aki tagadta Foscolo demokratizmusát és főleg Parini klasszicizáló ízlésében irt legszebb és leghíresebbé vált költeménye, a *Sepolcri* (1806) alapján művészetének arisztokrata-voltát hangsúlyozta.¹⁰² Irt Foscolo már előtte ugyanebben a modorban két ódát: egyet Genovában *Luigia Pallavicini* lovaszerencsétlenségéről (*A Luigia Pallavicini caduta da cavallo*, 1800); a másikat *Antonietta Fagnani-Arese*hez felgyógyulásakor (*All'amica risanata*, 1802), melyekben ugyanolyan könnyedén mozog a görög hitrege meséi közt, mint a szintén görög eredetű *André Chénier* a maga költeményeiben. De a bennük ünnepelt görög szépségeszmény nem felejteti el vele a másodikban, hogy *Bellona* most sisakját és pajzsát az Anglia elleni támadásra készíti elő.¹⁰³ A *Sepolcri*-nak pedig van az egész néphez szóló haladó, biztató mondanivalója, melyet jól meglátott már *Császár Ferenc*, mikor 1844-i olaszországi útján a pisai campo santon bolyongva Foscolo »A sírboltokról« írott költeményére emlékszik, melyet itt szemelvényekben, később »Olasz költőkből« című kötetében teljes egészében lefordít:

*A küpressz-árnyban s a könnytől üdített
Hamvvedrek éjén a halálos álom
Talán kevésbé kínos?*

»Vajha ide írhatnám minden szavát — lelkesedik —, hogy hatná meg a keser-édes hang keblét honfiainknak, kik olly könnyen feledik és feledtetik nagy és kedves elhunytait, kiknél olly későn ébred a tisztos sírhalmokról gondoskodás... Ha tőlem függne, itt kezdeném a nép nevelését: a temetőkön.« S idézi a sírok inspiráló erejére vonatkozó sorokat:

*Nagy tette gyűjtja a hős kebleket
A hősök hamvát rejtő sírveder,
S melly befogadta azt, szentté, kiessé
Avatja a helyt a bús vándoroknál.¹⁰⁴*

A reformkorban és az abszolutizmus alatt volt mondanivalója Foscolónak az *Ortison* és *Sírokon* keresztül, a magyar néphez is.

Ismeretes, hogy az osztrák kormány már 1768-ban elrendelte, hogy a temető távol kell, hogy legyen a várostól vagy lakott helytől, s hogy *Napoleon* 1804. jún. 12-én Franciaországban és 1806. szeptember 5-én a *Saint Cloud*-i rendelettel újra rendezte a temetkezések ügyét. *Young*, *Parnell* Éjszakái, *Hervey* Sírjai, *Gray* Elégiája egy falusi temetőről akkoriban közismertek voltak Itáliában. De e műfajnak volt egy újabb francia szociális tartalmú ága is, melyet *Legouvén*ek a párizsi akadémián 1797. okt. 6-án felolvasott és 1801-ben kinyomatott költeménye indított el, s melyet 1806-ban *Delille* »*Imagination*« című költeménye követett. Mindkettő a sírok elhanyagoltsága, a nagy embereknek holtukban való meg nem becsülése —

¹⁰² E. Santini, id. cikke. *Giorn. Stor. Lett. It.* CX. köt (1937), 103 l. Politikai szereplését is antidemokratikusnak mondja, sőt az *Ortisban* sem talál demokratikus elemeket!

¹⁰³ 70—72 ss. *Russo*-kiad. 103. l.

¹⁰⁴ *Császár Ferenc*, *Utazás Olaszországban*. Budapest, 1844. II. köt. 103—106 ll. — *Olasz költőkből* 39—42 ll.

»auprès des scélérats git l'homme vertueux«, panaszolja Legouvé —, a temetések dísztelensége ellen szólal fel és a síremlékek nemzetnevelő értékét emeli ki.

Foscolo átveszi tőlük, néha határozott szöveg-reminiscenciákkal, a szociális tartalmat¹⁰⁵ s a Csokonaink »Lélek halhatatlanságáról« írott versével is rokon felvilágosodott látásmódot. De aktuális politikai élt ad költeményének, mikor Napóleont teszi felelőssé Parini sírjának elfeledettségeért (51 kk. ss.) és mikor gúnyolja a Napoleon által Itáliában létesített választói testületek hármasságát — tudósok, nemesek, kereskedők — rendjét.¹⁰⁶ Talál módot arra, hogy megbélyegezze az Itáliát megszálló kapzsi hatalmakat, mi Napoleonra értendő titokban.

S az olasz hősi ellenállásnak szólnak a Hektorhoz intézett zárósorok is:

*E tu onore di pianti, Ettore, avrai
ove fia santo e lagrimato il sangue
per la patria versato, e finchè il Sole
risplenderà su le sciagure umane* (292—295. ss.).

Garibaldi azt tartotta, hogy e négy sor különösen sokat tett az olasz hazafias érzés felélesztésére és ébrentartására.

A francia pénzen megjelenő *Giornale italiano*-ban Guillon meg is támadja mindjárt megjelenése után a költeménynek Parini sírjára vonatkozó részét (1807. jún. 22.),¹⁰⁷ mi Foscolo irodalmi s egyben politikai satírái ellentámadásának kiindulópontjává lesz.

Aimé Guillon Foscolót a valóság meghamisításával vádolja, holott ő úgy érzi, hogy mindig, még legelvontabb költeményében, a Grazie-ben is ragaszkodott az igazsághoz. Ezt a nagy költeményét, melyben egész életnézetét akarta összegezni, 1803 és 22 közt írta, de már első, 1796-os tanulmányi tervében megvan a csirája, míg magja 1812—13-ban keletkezett, de végül is töredék maradt.¹⁰⁸

Célja: vigasztalni az idegen elnyomatás alatt szenvedő nemzetet. A vigasztaló Szépség fantáziaképei közt azonban újra meg újra felmerül a szomorú valóság képe. 1812 után Itália megint hadszíntérré lett, mely testvérek csontjait követeli áldozatul.

Az I. himnuszban Eleonora Nencini, a firenzei kedves a zene és dal vigaszát képviseli. A II.-ban a bresciai Cornelia Martinetti a költészet vigaszával jön. Az olasz irodalom történetének költői összefoglalását kapjuk itt

¹⁰⁵ L. R. Belvederi, id. mű 45. l. — V. Cian, Per la storia del sentimento... Giorn. Stor. Lett. It. XX. köt. (1892) 205—235 ll. Nem kívánunk kitérni a Foscolo szokása szerint több részletben, hosszabb időközben írott költemény tárgyi hátterére, az Ippolito Pindemonti sírkölteményéhez való viszonyára, valamint e kérdések körül kifejlődött polemikára sem.

¹⁰⁶ Tarle, id. mű. 116 l.

¹⁰⁷ Garibaldi ítéletét id. Bulfaretti, id. mű 233 l. — Guillon támadásáról l. Chiarini, Életrajz 180 l.

¹⁰⁸ Bulfaretti, id. mű 362 l. — Először Orlandini adta ki az Opere IX. kötetében (195—274 ll.), de a kiadás helytelen szerkesztési elveivel a töredékeket önkényesen befejezett művé komponálva. A hibát Chiarini ütötte helyre az Opere XII. kötetében (305—435 ll.), a töredékeket sorjában, mint olyanokat, közölve. Ezt teszi Russo is az általunk idézett kiadásban (160—262 ll.).

a nemzeti szempont kiemelésével. Magában a nimnuszban azután a milánói Maddalena Bignami, a tragikus sorsú asszony, ki érte öngyilkosságot kísérelt meg, a tánc vigaszát hozza. De itt is felmerül a tudat, hogy Itáliát ismét oly háború fenyegeti (1813. júl.—aug. hadi készülődései), hogy nincs benne város, hol a Gráciák oltárához járulhatna Jenő alkirály felesége, Amalia Augusztia bajor királylány, hogy hatyúáldozatával megköszönje az isteneknek, hogy urát az orosz hadjárat veszélyeitől megmentették. A hatyú részletes leírása szinte szóról szóra Buffon munkájából van véve,¹⁰⁰ annak bizonyosságául, milyen konkrét képekkel dolgozik Foscolo fantáziája. A áldozattal Foscolo beleszóvi az alkirályné és az alkirály dicséretét. S jellemző, hogy Jenő alkirály valóban kitűnő helytállását akkor, mikor a sereget, melyet Napóleon és az opportunizmus hőse, Murat nápolyi király elhagyott, az Elba mögé vezette vissza és az orosz támadásnak ott ellenállt (Inno II. 561—65 ss.), Ulissesnek Ajace dicséretére mondott szavaival dicsőíti, miket abból a drámájából írt át (549—560 ss.), melynek előadását és kinyomását épp az alkirály tiltotta el a benne Napóleonra magyarázott célzások miatt. (Ajace III. fv. 3. jel. Opere. IX. 79. l.)

Az *Ajace* előadása a Scalaban 1811 december 11-én volt. A betiltás két nappal későbből van keltezve. A közönség ugyanis Agamemnonban, aki egész Görögország uralmára vágyik, Napóleonra; a ravasz Ulisseben Fouché rendőrminiszterre; a lázadó Ajaceben a Napóleon által félretett Moreau tábornokra vélt ismerhetni. Kétségtelen, hogy Foscolónak igaza volt, mikor — nemcsak azért, hogy a cenzorokat mentse — mindig erőlyesen tiltakozott az ellen, hogy az Ajacet kulcsdrámaként értékeljék,¹¹⁰ de az is bizonyos, hogy Ajace történetében nem egy célzást rejtett el a napóleoni uralom ellen. A darab aktuális értelméről maga tesz bizonyosságot, mikor öt évvel később Londonból azt írja, hogy »az Ajace olyan szenvedélyeket ébresztgetett, melyek most Itáliában halottak és nevetség tárgyai: alig adtak nagy-lelkű életjelt magukról, mikor a darabot írta, de a szívek immár halottak ama szenvedélyek számára.«¹¹¹ S nem világos-e a célzás a Napóleon seregében értelmetlenül küzdő olasz ifjúságra, mikor Calcante főpap, kiben az egykorúak VII. Pius pápa alakját vélték felfedezni,¹¹² így fakad ki Napóleon ellen:

*A traverso le folgori la notte,
Trassero tanta gioventù che giace
Per te in esule tomba, e per te solo
Vive devota e morta?*¹¹³

A polgári irodalomtörténetírás tagadja, de világos, a darabnak propagandisztikus szándéka és titkos Napóleon-ellenes éle. S Michele Leoni így számol be Genovából Foscolónak a betiltás hatásáról Párma-Ancona-i útazása kapcsán: »Mi történt az Ajaceval? Mit mondanak, mi fog történni?

¹⁰⁰ L. Russo jegyzeteit, id. kiad. 232. kk. II.

¹¹⁰ Ed. Naz. XVI. 547—48, VIII. 248, 294; Opere VIII. 294.

¹¹¹ Opere VII. 159.

¹¹² Antona-Traversi, id. mű III. 45—46.

¹¹³ Ajace II. fv. I. jel. Opere IX. 65 l. Ezt Foscolo be is ismeri a Lettera Apologetica-ban. Opere V. 531 l. — Pecchio leírása: Antona-Traversi III. 28, 59.

Olvasta? Láttá előadását? Oh, de boldog! Ezek a kérdések hangzottak fülembe mindenütt, ahol egy kicsit megálltam, de még a postakocsiban is. Egy verssort elmondani belőle felért egy búcsúosztással.¹¹⁴ A hazafiasan gondolkodó kortársak tudták, miről van szó.

S tudták azok is, akik két évvel később Bolognában Foscolo másik tragédiáját, a középkori tárgyú Ricciardát látták megbukni Foscolo büszke önfejűsége miatt, mellyel nem volt hajlandó a közönség követelésére a függöny előtt megjelenni, hogy mit kell érteni ott a két vadul vetélkedő testvér, Guelfo és Averardo párbeszédén a II. felvonás 3. jelenetében.¹¹⁵ Averardo itt Itália szeretetéről beszél, de az ádáz Guelfo így vág vissza:

*Amor d'Italia? A basso intento è velo
Spesso: e tale oggimai s'è fatta Italia,
Ch'io, non che dirmi suo campione, e inulto
Lasciar per essa d'un mio figlio il sagnue,
Io sdegnerei di dominarla, ov' anche
Sterminar potess'io tutti i suoi mille
Vili signori, e la più vil sua plebe.*

S Averardo machiavellii biztatása is a kortársaknak szól, bizonyos módosítással:

*...co' pochi magnanimi terremo
I molti e dubbi itali prenci a farsi
Non masnadieri, o partigiani, o sgherri,
Ma guerrieri d'Italia. Ardua è l'impresa,
E incerta forse; ma onorata almeno
Fra la rovina; e degli antichi al nome
L'età future aggiungeranno il nostro.*

Korholást és programot jelentenek e szavak a kortársak felé. Nem hiába félt Foscolo a darab előadása előtt attól, hogy megint célzásokat fognak benne találni,¹¹⁶ s nem tartjuk meglepőnek, hogy a tragédia csak erősen cenzúrázva jelenhetett meg azután olykor vidéki színpadokon, 1820-i londoni kiadását pedig, melyet Itáliában azonnal utána nyomtak, az osztrák kormány is sietett betiltani.¹¹⁷

Az Ajace-ből vett szavak Beauharnais Jenő alkirály dícséretére tehát némi titkolt maliciát takarnak.

¹¹⁴ 1812. máj. 11-i levél. Opere VIII. 385. Az Ajace csak 1829-ben jelent meg Nápolyban és épp az a Lampredi adta ki, aki legbuzgóbb volt a darab titkos értelmének felfedésében és feljelentésében. Donati id. mű 81 l. — A kiadás valószínűleg sűgópéldányából történt. Szarvashibáiról l. G. A. Martinetti, Sul testo delle tragedie di U. Foscolo. Giorn. Stor. Lett. It. XXIII. köt. (1894) 220—225 ll.

¹¹⁵ Opere, IX. 129—130 ll.

¹¹⁶ Teotech-i levelek, id. kiad. 84 l. — Foscolo, Opere VI. 478, 492, 510—13, 569, VII. 98 ll. A róla írott egykorú kritikák: Antona-Traversi III. 143 kk. ll.; Ed. Naz. VIII. 374—75 ll.

¹¹⁷ Opere, VIII. 578; Antona-Traversi III. 154—55 ll.

A harmadik Himnuszban Foscolo a Casti Animali parlantijában is szereplő mesés Atlantis szigetre vezet, melyben a kor Pláto alapján az európai kultúra bölcsőjét látta (III. 85 kk. ss.). Azonban megint csak felmerül benne a hatalomra éhes Napóleon alakja, aki minden kihívás nélkül megtámadta az orosz népet, bilincset készítve számára, de csak gyászt szerzett a magáéinak.

Foscolo egész életnézetét, természetesen mitológiai képekben megnyilvánuló fantáziáját öntötte ebbe a költeménybe. Képzelet és valóság, volt kedvesei és antik Gráciák, egy Zante-szigeti mesevilág és a közvetlenül őt Itáliában környező életvalóság egyesülnek benne. Az I. hiranusz gyönyörű üdvözlete Zacintonak (48 kk. ss.), szülőházájának szól, s a III. himnuszban hasonló lírai költeménnyé emelkedik elbeszélése: szerelmi vallomássá Maddalena Bignami-hoz. Itt az már nem Grazia, de szíve hölgye. A Grazie is tele van tehát a költő érzelmi valóságának és benne az egykorú Itália politikai állapotainak tükrözésével.

Mikor az utóbbival szemben bíráló magatartása különösen elkeseredetté lesz, satírárt vagy kis gúnyos epigrammát ír. Különösen az udvar szolgálatában álló és azt meghunyászkodóan kiszolgáló irodalmat nem szenvedhette. Valóságos szervezett gárda volt ez, mely Agostino Paradisi gróf vezetésével¹¹⁸ egy gombnyomásra szolgáltatta az ilyen vagy olyan alkalomhoz illő hízelgő költeményeket, dicsérő ódákat. Te deum! Kiált fel Foscolo egy epigrammájában. Megszületett a »római király«! Monti — aki az »Il bardo della Selva Nera«-ban (1806) dicsőítette Napóleonot — ír majd ez alkalmából ódát, Luigi Lamberti szonettot, Rossi drámát; Giuseppe Bossi, a hivatalos festő s egyben költő, vásznon örökíti meg, de ő maga csak ezzel a »strambotto«-val áldoz. Külön külön is megcsipkedti őket¹¹⁹, nem kímélve öreg mesterét, Cesarottit sem, mikor ez a »Pronea«-val beáll a dicsérők karába, s vele anyagi előnyöket, érdemrendet arat.¹²⁰ Elvi ellentét is állt fenn közte és az írói érdekszövetség között. Foscolo költészetében a szabadság mellett foglal állást forma szempontjából is; az utóbbi tagjai a szabályokon lovagolnak. Egyiküket Foscolo azzal gúnyolja, hogy inkább a »rossz halált« választotta, semmint, hogy megsértette volna a szabályokat.¹²¹

Nagyobb satírái közül csak kettőben nem fogyott ki a lélekzete. A többi, négy sermone és egy capitulo, töredék maradt. Az elsőben felpanaszolja, hogy a katonaköpenyre, szintén katonatiszt Guilio öccsére és szegény édesanyjára való tekintet nem engedi meg neki, hogy nyíltabban szóljon, de majd ha öreg lesz...

Most a sas-Octavius uralkodik és Róma nem hazája többé a rómaiaknak. De a gyávák és vakok mindig vonzzák a tiranusokat, s legjobb, ha ilyesmikről csak suttozva beszél az ember!¹²²

¹¹⁸ Ellene írt epigramma Opere IX. 190 l.

¹¹⁹ Opere, XII. 477—79 ll. — Feletteseinek megbízásából azonban le kellett írnia az ünnepi alkalmából 10 000 katona részére 30 000 néző jelenlétében rendezett bankett lefolyását, ami párhuzamba állítható Parini népnünpély-leírásával. Ed. Naz. VIII. köt. 339—343 ll.

¹²⁰ Opere, IX. 190 l.

¹²¹ Uo. XII. 477—79. ll.

¹²² Uo. IX. 176 és XII. 438—442 hosszabb változata. L. az első capitulo bevezetését is: uo. IX. 191—192 ll.

A szatíratöredékek arra mutatnak, hogy az ingadozó — »Nappal ateista, éjjel a gyóntató szakállát imádó« — ingatag magatartást,¹²³ a Napóleon által meghonosított spicilirendszert, a nők franciás divatörületét akarta gúnyolni s Alfierivel vallotta, hogy ilyen időkben kár a népességet új rabszolgákkal szaporítani.¹²⁴

A politikai, társadalmi és irodalmi szatíra Foscolo életművének jelentős részét képezi. Persze ezt a polgári irodalomtörténet nem ismeri el igazi, »tisztá« költészetnek. »Già la satira, in genere, ben di rado riesce ad esser poesia — írja pl. Citanna Foscoloval kapcsolatban¹²⁵ ... La satira ... può esser arte solo a patto che non riveli altro fine che quello meramente estetico, vale a dire quando è rappresentazione di tipi ...« Foscolo szatírái mostoha sorsban részesültek.

A polgári szentimentális mellett Foscolo fejlődése során mindinkább ez a szatirikus hajlam jut érvényesülésre. Werther mellett don Quijote. Ő maga, aki Cervantes rajongója, »bús képű lovag«-nak érzi magát, aki egy politikai ábrándképért, Itália-Dulcineajáért küzd szélmalom-harcokat. Ortis, egy antik grammatikus nevét véve fel, Didimo Chiericoba változik, aki Sterne »Szentimentális utazás«-ának művészi fordításában keres menedéket. »Szeretem az irodalmat, és nevetek rajta — írja egyszer —; megbecsülést mutatok a tudomány iránt és nevetek rajta. Talán csak hazámat szeretem melegen, vakon ... A szeretet hevében írok, de a toll olyan eszköze a kezemben, melyet csak annyiban értékelek, amennyiben fel tudja ébreszteni másokban azt a szeretmet Itália iránt, amit lelkemben érzek ...«¹²⁶

Foscolo igen komoly erudícióval rendelkezett, miben kitűnő emlékezőtehetsége nagy segítségére volt. Az antik és olasz irodalomban, a felvilágosultság filozófiájában — de Kant iránt is érdeklődik — való tájékozottsága igen tekintélyes.¹²⁷

¹²³ A vallás részére legfőljebb unalmat űző illúzió (Frammenti su Lucrezio, Cian, Prose I. 195—205 ll.), de az államnak kell, hogy alárendelve legyen. A plébánosok legyenek megfelelően fizetett állami hivatalnokok, házasodhassanak, szünjenek meg misztikus szertartásokat kiszolgáltatói, úgyhogy »minden polgár pap és minden pap polgár legyen«. Vallási felfogására jellemző az, hogy Samuel Carter Hall — aki 20 éves korában egy ideig titkára volt Londonban — ezt írja róla 1883-ban megjelent emlékirataiban: »Foscolo nem hitt semmiféle „első ok“-ban, nemcsak megváltóban, de teremtőben sem ... Emlékszem, hogy egy ízben rámutatott az asztali lámpára és azután a mennyezetre, így szólva: Látja azokat a rovarokat? Ami nekik ez a lámpa, az a maga számára isten.« Id. Viglione, id. mű 78 l. — Inasának halálfélelmével kapcsolatban l. Ed. Naz. XV. 251 l.; Teotochi-levelezés id. kiad. 42 l.

¹²⁴ Opere, XII. 443—461 ll.

¹²⁵ Citanna, id. mű 78—82 ll.

¹²⁶ Ed. Naz. XVI. 121 l. Grassinak, Torinóba írt levél.

¹²⁷ L. V. Cian id. cikkét »U. F. erudito« (1907) és Donadoni id. könyvét (1910), melyek megváltoztatták azt a felfogást, mely Foscolóban elsősorban változatos szerelmek hősét, sőt csak azt látta és kutatta egészen kivételesen szép szerelmi levelein keresztül. Ezek majdnem mindég irodalmilag művelt asszonyokhoz szólnak. Háromnak közülük híres irodalmi szalonja van Velencében (Isabella Teotochi), Bolognában (Cornelia Martinetti), Firenzében (Albany gr.-nő, de ez nem szerelmi tárgyú levelezés), melyet idegen írók, művészek Olaszországban jártukban mindig felkeresnek. Antonietta Fagnani-Aresevel, aki jól tud németül, a Werthert akarja újra lefordítani az Ortis művészi stílusában. Még Angliában is állandó szükségét érezte szerelemnek, barátságának. Irodalmi művei kedveseivel, barátjaival folytatott társalgásban alakultak ki (pl. a Sepolcri; l. Chiarini, Életrajz 387 l. is). Azután

A Callimachus-Catullus költeményéhez írott *Commentario alla Chioma di Berenice* (1803) kezdetben talán komoly filológiai tanulmánynak indult. »Veszedelemesebb« írások elől akart általa szabadulni, mint Niccolini-barátjának a bevezetésében írja. Négy hónapi munkával teljesen beleélte magát a filológus adatot imádó gondolkodásába s tanulmánya munka közben csak félig szatírája az ő nagy és messizi ágazó forráskutatásuknak, idézetkeresésüknek; csak a végén lesz teljesen azzá, mikor így ábrándítja ki meglepett olvasóját: »Ha készpénznek vettél mindent, amit írtam, rosszul tetted: valóban ritka dolgokat mondtam el itten, sokat tréfából, nem keveset se nem komolyan, se nem nevetségből... Most itt a szemüveg, amivel megkülönböztetheted őket... Azt hiszem úgy írtam, ahogyan valami pedáns híresség, görög-tudós vagy könyvtáros írt volna: mert többé kevésbé ezek ugyanaz a koponya különböző keblekben... Úgy tele van a fejük abc-kel és idézetekkel, hogy eszük oda is behatol, ahol a szívnek kellene lennie...« Azért írja a tanulmányt, mert az egy évvel korábban megjelent teljes »Ortis«-ban kritikussai kifogásolták, hogy az sok gondolatot merít Marcus Aureliusból s máshonnan a forrás megjelölése nélkül. Most aztán meg akarta mutatni, ha csak arról van szó, tud ő is források alapján filológiai munkát végezni és bőven citálni, ha nem regényt ír, melyben az érzelmek kell, hogy uralkodjanak.¹²⁸

Első Milánóba érkezésekor valami könyvtárosi állásért folyamodott, de csak 1809-ben sikerült rövid időre a katonai pályánál neki megfelelőbb foglalkozást találnia. Mire azonban megtartja székfoglaló előadását a paviai egyetem ékesszólási katedráján, azt a napóleoni kormány az olasz királyság valamennyi hasonló tanszékével együtt már el is törli.¹²⁹ Benne a francia felvilágosodással és annak történetellenes racionalizmusával szemben vicci elveket vall, melyek e tanítványaihoz intézett biztatásban összegezhetők: »O Italiani, io vi esorto alle

írta le őket, rendszeren több fogalmazványon keresztül tömörítve, ahogy ő mondja, »lakonizálva« mondanivalóját (Opere, VIII. 86, Chiarini, Életrajz 387 l.). Abból a tényből, hogy ilyen munkatársi szerelmet nem igen találhatott a polgárosszonyok között, Foscolo demokratikus érzésmódját kétségbe vonni, helytelen. A bankárfeleség, Maddalena Bignami és az Alfierivel egykor Sienában jó viszonyban levő kereskedőcsalád leánya, a meghatóan hűséges Quirina Magiotti Mocenni, »Donna gentile«-je, kivételek. (Az idézettekén kívül I. Michaela Saponaro, Vita amorosa ed eroica di U. F. Miláno, 1940.) Levél Arese grófnőnek, aki hirtelen haragjában elbocsátotta egy régi írását: »vigyázz, hogy egy kis feudalizmus vagy düh ne követtessen el veled igazságtalanságot«. S Ambrogio marad. (Ed. Naz. XV. 282 l.) Levélírói szenvedélyének is ez a nyitja: »minden postával írok, részben, hogy magamat kielégítek...« (Ed. Naz. XV. 276 l.); »haszontalan és hideg leveleket írni olyasvalakinek, aki csak szórakozásból felel, olyan luxus, ami nem az én esetem« (uo. 352—53); »nem tudom, azért írok-e, hogy elhessegessem szomorú gondolataimat, vagy hogy orvosságot találjak az unalomra. Ha nem csinálók semmit, rosszabbul érzem magam, mint a szegény ember, aki várja a váltólázat.« (Uo. XVI. 152 l.) A levél már irodalmi mű is számára. 1802-ban Milánóban az Arese-szeralem idején, Svájcban a Pestalozzi- és Londonban a Calliroe-szeralem kapcsán állandóan kísérti a terv, hogy levelei alapján új regényben fesse a maga érzelmi életét. E törekvés olykor befolyással van szerelmi történetének alakulására.

¹²⁸ Cian, Prose II. 228, 337—339 ll. Ciannek is az a véleménye, hogy a cikk komoly filológiai tanulmánynak indult. L. Foscolo erudito, id. cikk 9 l.

¹²⁹ A tanszék eltörléséről l. »Della letteratura italiana« Opere, XI. 299—300 ll. — A »Dell'origine e dell'ufficio della letteratura« c. székfoglalóját és előadásainak szövegét l. Ed. Naz. VII. 3 kk. ll. s róluik I. Sanesi id. cikkét, valamint E. Santini bevezetését az Ed. Naz. VII. köt.-hez.

storie!«¹³⁰ Láttuk, hogy Lomonaco útján ismerkedett meg vele. Már a Chioma di Berenice-ben vallotta a nagy nápolyi filozófussal, hogy a mitológiában és »a népek teológiájában el vannak mindég rejtve politikájának és erkölcsi felfogásának alapelvei«,¹³¹ s ugyanott annak »corso e ricorso«-elmélete alapján Danteról úgy beszélt, mint a visszatért barbár kor alkonyulásának költőjéről.¹³² Most ismételten kiemeli, hogy »az irodalmi vizsgálat alapja mindig a történet kell, hogy legyen«,¹³³ mert a mindenkori társadalom szükségszerű megnyilatkozását kell benne látni. S Foscolo szívvel-lélekkel tanár, nem úgy, mint elődje, Monti, aki csak immel-ámmal látta el katedráját és sietett a kényelmesebb udvari történetírói állásba menekülni tőle. Előadásai lelkesítő hazafias szózat az ifjúsághoz, melyet — ha ki is adta nyomtatásban prolusióját — a napóleoni kormány annál kevésbé láthatott szívesen, mert Foscolo minden baráti rábeszélés ellenére sem volt hajlandó az akkori szokás szerint miniszterekhez folyamodványt írni,¹³⁴ hogy jelenjenek meg első előadásán és ünnepélyes bemutatkozását a császár dicséretével kezdeni, mit egy mellékmondatba rejtett bókkal intézett csak el.¹³⁵

Az író hivatásáról, ki nem pénzért és nem dicsőségért dolgozik, magasztos eszményképet fest, Parinit állítva követendő példaként hallgatói szeme elé. De a tudós Voltát leszámítva kartásai aligha értették meg. Egy későbbi cikkében Foscolo sötét képet fest az egyetemi oktatás tudományos és erkölcsi színvonaláról. Carminati orvosprofesszorra a kormány olyan elmaradott kézikönyv előadását akarta rákényszeríteni, amit ez nem volt hajlandó elfogadni. Piccioli prof. erkölcsi előéletét nem vizsgálták meg kinevezése előtt. Brunaccit az elégedetlen diákok lekergették a katedráról, egy másikat világos nappal megverték; egy harmadik nyíltan sétál szeretőjével, egy negyedik óráin diákjainak folytonosan panaszkodik nyomoráról; az ötödik irodalmi munkára előleget vesz fel, de esze ágában sincs a munkát elvégezni...¹³⁶ Csak azt tartja Foscolo nyereségnek, hogy Napóleon kiküszöbölte a papi embereket a közoktatásból, »e distrusse una selva popolata di mostri che da più secoli frapponavan, dividendo la vostra mente dalla mente della nazione«, mit azonban az olaszok épp oly kevéssé tudtak hasznukra fordítani, mint az egyetemi hallgatók katonai oktatását, melynek rövid paviai szereplése alatt épp ő volt a vezetője. Pedig »parevami che quattro o cinque anni della loro educazione militare accademica, ove fosse stata procurata da letterati cittadini (akik értenek a nemzeti propagandához,) avrebbe popolato il regno d'una generazione di cittadini guerrieri«.¹³⁷

A kormányhű írók köre ekkor már növekvő ellenszenvvel nézte Foscolo elzárkózását s Monti is ellenségei közé állt. Azt híresztelték, hogy megnyitó előadása tele volt plágiummal.¹³⁸ Vicoi retorika-ellenes elvei, az ékesszólás olyatén való felfogása, hogy az a szenvedélyek kifejezésének tana, tehát volta-képp irodalom- és nyelvtörténet, valóságos époszi invokációval kezdődő be-

¹³⁰ Ed. Naz. VII. 34 l.

¹³¹ Cian, Prose II. 262 l.

¹³² Uo. 268 l.

¹³³ Ed. Naz. VII. 73 l.

¹³⁴ Ed. Naz. XV. 22. l.

¹³⁵ Sanesi, id. cikk 427 l. jgyz.

¹³⁶ Ed. Naz. VII. 187—193 ll.

¹³⁷ Lettera Apologetica. Opere, V. 513—514 ll.

¹³⁸ Teotochi-lev., id. kiad. 61—62 ll.

mutatkozásának emelkedett költői stílusa sem tetszett nekik.¹³⁹ A Crocegentilei filozófia is a legnagyobb zavarban van Foscolo erősen materialista jellegű gondolatának és politikai elveinek értékelésében.¹⁴⁰ Nem tudnak pl. mit kezdeni Foscolo ilyenfajta kijelentéseivel: »A természet nem akar egyebet mozgásnál, tűznél, sűrűlódásoknál az emberek között, szóval szenvedélyeket, s minél inkább összeütköznek, egybevágnak, összefornak, annál inkább nő a társadalom mozgalmassága, termékenysége és gazdagsága...«¹⁴¹ Kétségtelen, hogy a történeti kritika, az esztétikai stílusvizsgálat vele veszi kezdetét és hogy, mint tudós, egy általa tervezett olasz nagyszótárra vonatkozólag is olyan elveket fejt ki, melyek ma is megszívlelendők.¹⁴²

A Homeros-fordítással szemben igen magas igényekkel lép fel. Szinte egész életében küzdött az Ilias hű s egyben költői tolmácsolásával, anélkül, hogy részletek és töredékek megvalósításánál többre jutott volna. 1816-ban azt írja, száz évre volna szüksége, hogy elkészüljön.¹⁴³ Monti, Lampredi, Ippolito Pindemonte gyorsabban dolgoztak. S mikor ő, ki magával szemben mindig őszinte kritikát sürgetett,¹⁴⁴ Pindemonte Odyssea-fordítási próbájával kapcsolatban 1810 májusában polemizáló hangon mondja el véleményét a kérdéstről,¹⁴⁵ megharagudtak rá. De cikkének néhány oldalvágása a milánói sajtó komolytalan irodalomkritikája és a nyomdászok önkényeskedése ellen, vihart támasztott. Az újságírók — mondja — »a csiganyálgát is ezüstnek nézik és náthás orral sok író parókáján babérszagot éreznek«; a nyomdászok egynémelyike még olyan klasszikus író stílusába is belejavít, amilyen Alfieri.¹⁴⁶ A cikkre névtelenül Ugo Lampredi a *Corriere Milanese* máj. 16-i számában mint újságíró, és N. Bettoni, Foscolo eddigi bresciai kiadója, mint nyomdász külön füzetben válaszol »*Alcune verità*« címen. Utóbbiról a Pezzi szerkesztése alatt álló hivatalos »*Corriere Milanese*« jún. 14-i számában ad hírt s még »*Alcune nuove verità*«-t csatol hozzá a vitát személyes térre terelve.

Foscolo Lampredi cikkére irodalmi szatírával, a *Ragguagli d'un adunanza dell'Accademia de' Pitagorici*-vel válaszol.¹⁴⁷

¹³⁹ E. Santini, *Poesia e lingua...* id. cikk. — Donadoni Chateaubriandéhoz hasonlítja Foscolo költői prózáját.

¹⁴⁰ L. Eva Zóna id. cikkét (1914) és U. Rivarola id. füzetét.

¹⁴¹ *Ed. Naz.* XVI. 151 l.

¹⁴² L. 1812. aug. 27-i levelét Schulthesiushoz. *Opere* VI. 422—428 ll. A katonai irodalom területén is jelentős munkódot fejt ki. Montecuccoli műveit adja ki és értekezést ír a Sz. gotthárdi csatáról, amihez az szolgáltatót alkalmat, hogy Napóleon győzelmét a magyar nemesi felkelők felett katonai körökben és a sajtóban Montecuccoli e győzelméhez és jelentőségéhez hasonlították, mert Győr német nevét (Raab) összetévesztették a Sz. Gotthárd felett foolyó Rába folyóval s azt hitték, hogy a két csata ugyanazon a helyen folyt le. Foscolo felvilágosít a tévedésről, de bennünket azután Zrínyi révén egészen más emlékek fűznek az ütközethez! — Machiavelliről írandó tanulmányhoz is gyűjtött anyagot Foscolo.

¹⁴³ »*Esperimento di volgarizzazione di Omero*« *Brescia*, Bettoni, 1807. — *Opere*, VII. 168 l.

¹⁴⁴ *Teotochi-lev.* 33,76 ll.

¹⁴⁵ »*Intorno alla traduzione dei due primi canti dell' Odissea*« a Rasori »*Annali di scienze e lettere*« c. újonnan megindult folyóiratában jelent meg. Chiarini, *Életrajz* 215 l. Kiadva: *Ed. Naz.* VII. 197—230 ll.

¹⁴⁶ 215—16, 220—225 ll.

¹⁴⁷ *Ed. Naz.* VII. 231—281 ll.

Foscolo ugyanis Odyssea-cikkének egy jegyeztében tréfásan célzott egy Milánóban valóban létező baráti körre, melybe ő is beletartozott,¹⁴⁸ s mely küzdve a megvásárolható irodalom ellen, lenézte az anyagi előnyök után törtető kartársakat. Lampredi válasza ennek az »akadémiá«-nak állítólag május 10-én tartott üléséről készült beszámoló képében támadta Foscolo Odyssea-fordításokról írott cikkét. Foscolo viszontválaszát úgy állítja be, mintha ugyanez az akadémia május 15-én megtárgyalná soha meg nem tartott ülésének apokrif Lampredi-féle jegyzőkönyvét.

»Kiadok egy regényt — írja már május 25-én — Swift, Sterne, Don Quijote, Plátó dialógusainak, szóval magam sem tudom kinek a modorában. De az irodalom örültjeit és csalóit tárgyalja, ahogyan Swift a filozófusokat, Sterne az utazókat, Cervantes a kóbor lovagokat és Platon az ő szofistáit... Ezren érzik majd magukat általa sértve, s fognak kiabálni és tiltakozni... de polgártársaim észre fogják venni, hogy Itália iránti szeretetből beszélek, melynek mindinkább mártírává leszek az irodalom becsülete és ama elvek bensőséges átérzése miatt, melyeket hasznosaknak és igazaknak vélek...«¹⁴⁹

A Pitagorikusok tiltakoznak Foscolo szatírájában, mely Rasori folyóiratában jelent meg, a hamisítás ellen és azt szakaszról szakaszra ironikusan kommentálják. De közben a tárgyalás hangja komolyra fordul és Foscolo beleszövi a páviai előadásában kifejtett erkölcsi elveket az író függetlenségéről, önérzetéről, hazát szolgáló lelkesedéséről (242—45). Az öreg akadémikus dicséri Locke filozófiáját, minek nem akadt még olasz fordítója (252) és széleskörű vita fejlődik ki az igazi irodalomról és tudományról, melyről a sarlatánoknak fogalmuk sincsen.

Erre a francia La Folie felügyelete alatt álló egész milánói sajtó felzúdul Foscolo ellen. Filippo Rossi egyenest politikai feljelentésre vetemedik.¹⁵⁰ A Corriere Milanese mellett, melynek szerkesztője azzal fekszik bele az ügybe, hogy »mint újságírónak joga van megragadni az alkalmat, bárhonnán jöjjön is, olvasóinak¹⁵¹ mulattatására«, beleszól a vitába a Corriere delle Dame, melyet Foscolo ellenségének, Giuseppe Lattanzinak felesége szerkeszt.¹⁵² De főleg Lamberti lovag acsarkodik ellene Montinak újonnan megindult lapjában, a Poligrafo-ban.¹⁵³ Mint Urbano Lampredinek Montinhoz írott leveleiből kitűnik, a frivol kampányt ő irányította La Folie tudtával és Monti támogatásával. Ilyen kifejezések vannak bennük: »Porrá törjük ezt a Nabucco-kolosszust«, »a kutya mindig dühösebb lesz és jobban ugat«. Talál rá Foscolo jellemrajza: »mindenen nevet... s összeáll minden újsággal csupán azzal a szándékkal, hogy gyakorolja céltalan és korlátlan szatirikus kedvét.«¹⁵⁴

A Poligrafo valóságos pergőtűzet indít. Már első számában támadja Foscolot, mint olyan újítót, ki mindenféle műfajt és stílust összezavar. A másodikban kifejti, hogy a kormány által támogatott írók a kiválóak; a többi semmit sem ér és akár éhen is halhat. Amazokról, tehát önmagukról, elmondja, hogy

¹⁴⁸ Uo. 222 l.

¹⁴⁹ Uo. XVI. 388.

¹⁵⁰ Uo. VIII. 179, 212 ll.

¹⁵¹ Uo. XVI. 424.

¹⁵² Róla Dejob, id. mű 220 l.

¹⁵³ Della letteratura italiana. Opere, XI. 301 l.

¹⁵⁴ G. Antonio Martinetti, Da lettere di Cesare Arici... id. cikk. Giorn. Stor. Lett. It. XXIX. köt. (1897) 392—402 ll.

ők a politika- és ékesszólástan szabályainak tisztelői; hogy Napóleon — mint Augustus — meg tudja különböztetni a Vergiliusokat (Monti) a Meviusoktól (Foscolo); sőt arra az ostoba kijelentésre ragadtatja magát, hogy az okos és jó alattvalók tisztelik a kormány által támogatott írókat, hogy ne ütközzenek össze Nopóleon véleményével (18. sz.). A közben előadásra került Ajace-t is igyekszik mindenkép bukáshoz segíteni, mikor azt »a heroikus történet egy darabja nyomorult paródiájának« nevezi (38. sz.), s így nem kevéssel járult hozzá a Monti-kör által már első előadásán mindenáron ironizált darab betiltásához.¹⁵⁵

Foscolo a csúnya újságpolemíát, mely nyilvánvalólag tervszerűen elhallgattatására volt irányozva, egy *Ultimato contro i ciarlatani*-val zárja le.¹⁵⁶ Ez már főleg N. Bettoni nyomdász ellen irányul, kit ő személyében nem támadott, de aki ellene piszkolkodik s rágalmaz. Nem hogy ő tartozna neki, de »sapete voi quale credito io avrei verso alcuni stampatori? Il credito di tutto il denaro ch'essi mi frodano, ristampando alla macchia i miei scritti e vendendo per poco in brutte, spilorcie edizioni i miei libri che per certa mania io stampo sempre con lusso e con eleganza...¹⁵⁷

Jellemző azonban, hogy az *Annali di Scienze e lettere*-ben megjelent cikkeire garmadával kapja a leveleket, cikkeket, könyveket, úgy hogy tiltakoznia kell: ő nem kapitalista, nincsen nyomdája, nem szerkesztője a lapnak.¹⁵⁸ Egy szabad nacionalista irodalom képviselőjére máris minden felől felfigyelnek. S ha a támadók szándéka mögött több volt, mint amennyit belőle elárultak, Foscolonak védekezését is rejtett okok fűtötték. Meg van ugyanis arról győződve, hogy a Montiék hízelgő irodalma rontotta meg a napóleoni olasz köz-társaság, majd királyság sorsát. Ha csak azt dicsérik Napóleonban, mi jó benne, irányíthatják volna a közvéleményt és rajta keresztül a franciák itáliai politikáját.¹⁵⁹

Ebből az időből származik Foscolo másik teljes verses szatírája, melyben a Napóleon-korabeli újságírás hősenek képét rajzolja meg. Leír egy rettenetes szörnyet, mely össze-vissza fal minden könyvet s azután valami latin-olasz-görög emésztetlen ételt hány vissza. Éjjel-nappal kiabál, de mindig csak visszhang. Meg van keresztelve, de nincsen hite. Nincs sem szíve, sem neme. Akitől tart, annak pénzért hízeleg. Az éhség mindenre képessé teszi. De csak suttogva szabad beszélni erről a szörnyről, mert bosszúálló, figyelmezteti Leopoldo Cicognarat, akihez a verses szatírárt levélként intézi.¹⁶⁰

Egy másik szatirikus levéltöredékben sok ma már érthetetlen célzás közt a kapzsi Bettoni nyomdászt támadja meg, akivel való anyagi vitában egy általuk választott döntőbíró azt állapította meg, hogy Foscolónak nem tartozása, de követelése áll fenn vele szemben.¹⁶¹

Az Eunuchok háborújának mondja Foscolo a fizetett udvari költők érdekközösségének rút támadását, mindjárt az események után, sőt már korábban,

¹⁵⁵ Bulfaretto, id. mű 262 l. és Antonio Martinetti bírálata Wickels, Vita di U. F.-járól. Uo. XIX. köt. (1892) 125—127 ll.

¹⁵⁶ Ed. Naz. VII. 296—323 ll.

¹⁵⁷ Uo. 307 l.

¹⁵⁸ Uo. VIII. 339 l.

¹⁵⁹ Opere, V. 516 l. Lettera Apologetica.

¹⁶⁰ Bellosguardo, 1813. jún. I. capitolo. Opere, IX. 191—92.

¹⁶¹ Al signor Zanetto. Opere, XII. 465—68 ll.

az Aimé Guillonak a »Sepolcri« ellen írott bírálata idején Milánóban kezdett latin prózai szatírájában, a *Hypercalipseos liber unicus*-ban, melyet csak később, Svájcban ad ki. Addigra későbbi keserű tapasztalataival is bővült az írás, úgy hogy a száműzetésbe induló hazafi kétségbeesett kiáltásává lett. Foscolónak e legátfogóbb szatírájára ezért később keritünk sort.

Az Eunomachia és az Ajace előadásának betiltása után Foscolo a belügy-miniszter tanácsára eltávozik Milánóból és 1812 augusztus közepétől 1813 novemberéig Firenzében tartózkodik. Kiadja a firenzei népnyelv hatása alatt¹⁶² átdolgozott franciaországi Sterne fordítását, s megírja a Ricciardá-t, melynek cenzúrai engedélyezése ügyében egyedül szakítja meg rövidebb időre ottani tartózkodását.

Milánóban, Páviában és most — miközben főleg a Grazie-t írja — elegáns, a Byronéhoz és Puskinéhoz hasonló dandy-életet él. A Firenze-környéki halmon, Bellosguardóban inast, szobalányt tart. D'Albany asszony szalonját látogatja, hol megismerkedik Sismondival. A hűséges Quirina és a Grazie egyik ihletője, Eleonora Nencini a kedvesei.¹⁶³

Ebből az idillből ragadja ki Napóleon hatalma megingásának híre. Nem ugyan Milánóban, hol kibuktatták, de az »adriai tartomány«, azaz Velence részéről 1807 óta a választói testületek tagja volt,¹⁶⁴ tehát bírt némi joggal ahhoz, hogy az elhatározó pillanatban bekapcsolódjék újra az olasz királyság politikai életébe.

A nyugdíjas kapitány és páviai egyetemi tanár, november 21-én reaktiválását kéri s Milánóba utaztában találkozik volt parancsnokával, a titkos függetlenségi mozgalom legtekintélyesebb vezetőjével, Pino tábornokkal, akivel

¹⁶² Erre már a firenzei Giornale enciclopedico 1813. júliusi száma felfigyelt. Antona-Traversi, id. mű III. 129 l.

¹⁶³ L. Sismondi, Epistolario. Firenze, 1933. I. Albany gr.-nőnek 1812. okt. 14-én: »J'ai vu, il y a huit ou dix ans, M. Foscolo: il était alors très jeune; il avait une superbe figure mélancolique et passionée, tout à fait semblable à celle qu'on aurait supposé à son héros Jacopo Ortis; il avait en même temps une vivacité, une abondance, une impétuosité dans la conservation qui le rendaient très agréable à rencontrer. Il ne lui manquait ni l'imagination inflammable d'un poète, ni un certain mélange d'extravagance. Mme Albrizzi en a fait un portrait qui donnait lieu d'attendre de lui les plus grandes choses: mais qu'est-il donc devenu pendant dix années? Il ne me semble pas qu'il ait ni écrit ni agi d'une manière qui ait été remarqué, qui répondit le moins du monde à l'attente qu'il avait excitée. Ses lettres, il est vrai, n'étaient qu'une copie de Werther, mais on y trouvait des sentiments à lui, un vrai patriotisme italien. Est-ce l'ambition, est-ce les plaisirs qui l'ont détourné du sentier de la gloire, où il semblait devoir entrer? Je n'ose espérer que ce ne soit ni l'un ni l'autre, et que ses sentiments soient demeurés au milieu des ruines de l'univers aussi purs qu'ils étaient alors.«

Albany grófnő jelleméről igen szánalmas képet adnak azok a levelek, melyeket Foscolo 1814 áprilisi politikai szereplésével és emigrálásával kapcsolatban írt hozzá. L. A. v. Reumont, id. mű II. köt. 166 kk. ll. és E. Bertana id. cikk Giorn. Storn. Lett. It. XLV. (1905) 89 ll.

L. Chiarini, Életrajz 401 l.; Byronnal való analógiáról O. Costanzi, id. mű 33. l. és Gu. Mazzoni bevezetése Chiarini, Életrajz-kiad. XVIII. l. — Catenazzi prof. aki szökésekor Comoból elkísérte a svájci határig, meséli, hogy Foscolo két öszvér hátára kötött málháinak egyike kibomlott és a toilette-szerek, illatszerek tömege hullott ki belőle, min Foscoli igen bosszankodott. Chiarini, Életrajz 294—95 ll.

¹⁶⁴ Lettera apologetica. Opere, V. 533. De a vele együtt megválasztott Canova aligha lehetett a nagy szobrász, ahogy ezt Chledowski (id. mű 421. l.) és a Giorn. Stor. Lett. It. 1907. 2 l. mondja.

»ezer tervet hánytak-vetettek meg arról, hogyan lehetne a háborút új (az olasz szabadságot szolgáló) cél felé terelni.«¹⁶⁵

Milánóba érkezése után játszott szerepéről az eseményekkel kapcsolatos írásain kívül az ott 1814 máj. 20-án Verri gr.-hoz írott levele, Svájcban tervezett védekező írásának (*Servitù d'Italia*) fogalmazványai és Londonban készített »Lettera apologiteca«-ja adnak számot. Luigi Fassò, aki Napóleon bukásának és az osztrák hatalomátvételnek körülményeit, valamint bennük Foscolo szerepét legújabban tisztázni igyekezett, bevallja, hogy a központjukban álló »esernyős forradalom« okai homályban maradnak és talán soha sem lesznek tisztázhatók.¹⁶⁶

Az ő kutatásait egyéb forrásokkal s főleg Helfert osztrák szempontú feldolgozásával kiegészítve, a költő politikai tevékenységét, mellyel hazafias lelkesedéssel igyekezett valóra váltani nemzeti egységet, szabadságot és függetlenséget hirdető eszméit, a következőkben kíséreljük meg felvázolni.

Foscolo Milánóba érkezésekor az osztrák már az Adige és Reno folyók vonalán fenyegette elárasztással az »Olasz királyságot« s a lipcsei csata után haza irányított olasz csapatok gyengéknak mutatkoztak, hogy huzamosan ellent tudjanak állni.¹⁶⁷

A császár hallgatott s mivel másfél évtized óta mindenki, de különösen az alkirály hozzá volt szokva, hogy Napóleonról várja a rendelkezéseket, a legnagyobb tájékozatlanság uralkodott Milánóban.¹⁶⁸ Melzi kancellár már október 12-én figyelmezteti Beauharnaist a városban keringő rémhírekről arra célozva, hogy önálló kezdeményezéssel kellene a veszélyes helyzetet megoldaniok, de Jenő alkirály azzal felel, hogy a kormány, képviselők, szenátorok meneküljenek Bolognába s ott várják be, míg Napóleon fordít újból egyet a szerencse kerekén. Azonban e terve ellenállásba ütközik. Az államkincstár üres s a piemonti származású, merevsége miatt igen népszerűtlen Prina pénzügyminiszter durva, ironikus modora, mellyel minden kifizetést megtagad, még fokozza a zavart. Mialatt Murat, a nápolyi kalandor-király már közeledett a szövetségesekhez, Beauharnais ellentáll Melzi minden sürgetésének, hogy lépjen közvetlen tárgyalásba Bellegarde osztrák főparancsnokkal, aki egy 1814 január közepén kerülő úton megkísérelt tapogatózásra csodálkozását fejezte ki, hogy Napóleon nem hatalmazta fel Beauharnaist, hogy külön tárgyaljon Itália sorsáról. Mivel Napóleon ily értelmű felhatalmazás-kérésre sem felelt, április 11-én Melzi azt ajánlja az alkirálynak, hívja össze a három választói testületet, mire alkotmányos joga van — kétévenként való összehívásuk kötelezettségének ugyanis régóta nem feleltek meg — ez majd proklamálja a függetlenséget és felszólítja őt, fogadja el a koronát, mit a szenátus és »a kommunák« szentesíteni fognak: az önrendelkezés jogát hangoztató szövetségesek kénytelenek lesznek azt helybenhagyni.¹⁶⁹ Foscolo, aki már Fontanelli hadügyminiszter segéd-tisztje, mint erre céloz, e sürgetésekről és Beauharnais ellenállásáról tájékozva

¹⁶⁵ Foscolo levele Verri grófhhoz, 1814. máj. 20. Ed. Naz. VIII. 294—95 és Előszó LVII. kk. II.

¹⁶⁶ Id., Ediz. Naz. VIII. köt. Bevezetés LXIII. l.

¹⁶⁷ Verri-levél, Ed. Naz. VIII. 294—95 II. — Lettere Apologetiche. Opere, V. 555 l.

¹⁶⁸ Opere, V. 558 l.

¹⁶⁹ Melzi, id. mű II. köt. 370—431 l.-on között levelek.

van,¹⁷⁰ s arra a meggyőződésre jut, hogy a hadseregnek és a katonái közt igen népszerű Pino tábornoknak kellene a kezdeményezést magához ragadnia.¹⁷¹

1814 március elején úgy látszik levélbeli érintkezést keresett régi barátjával, Brunetti ezredessel, aki Mantova rendőrparancsnoka, hol a főhadiszállás tartózkodott, valamint a vezérkar új főnökével, Mazzuchelli tábornokkal, Pino generális bizalmasával, aki az elégedetlen tiszti csoport élén állt.

Közvetlenül az április 16-i Schiaffiano-Rizzino fegyverszünet előtt személyesen is volt a seregnél. A lengyel Dombovszki tábornokkal — kinek feleségével, Matilde Viscontival bensőséges viszonyban állt — szintén volt valami kapcsolata, bár személy szerint nem viseltetett iránta rokonszenvvel.

Milánóban a legnagyobb zavar uralkodik. Beauharnais vagy Murat királysága mellett egy Melzi vagy Pino elnökségével alakítandó köztársaságnak is van pártja.¹⁷² Utóbbihoz tartozott, úgy látszik, Foscolo.

De a régi lombardiai nemesség Ghislieri gr. osztrák emisszárius izgatására amellettsz áll sakra, hogy egy Habsburg-házból választandó fejedelem alatt Lombardia külön független királysággá legyen.¹⁷³ Ezért, mikor Beauharnais végre nagy későn rászánja magát, hogy vegyes katonai és polgári küldöttséget menesszen az osztrák főhadiszállásra, a szenátus megbuktatja az alkirály jelöltjeit, akik Beauharnais királysága mellett foglaltak volna állást, és osztrákpártiakat választ meg a feladat teljesítésére. Céljuk elérésének biztosítására azonban egyes főnemesek tovább mentek s olyan helyzetet igyekeztek előidézni, minek ürügyén a fegyverszüneti kikötések ellenére Bellegarde meg szállhassa Milánót.

Az alkirály alkotmányellenes intézkedése, mellyel a választási testületek összehívása helyett a szenátussal akart döntést elérni, erre azután utat is nyitott.

Ezalatt Foscolo Mantuában egy szűkebb körrel, melynek élén Mazzuchelli tábornok állt, arra esküdtt össze — s egyáltalán nem vagyunk De Sanctissal egy véleményen, ki ebben szégyelni valót lát —,¹⁷⁴ hogy az alkirályt, aki egy kiáltványában a francia sereg távozását rendelve el, máris Itália királyaként lépett fel,¹⁷⁵ ha a sereghez jön, kényszerítik, hogy a francia csapatokkal együtt hagyja el Itáliát és várja meg az olasz nép döntését királyságát illetően. Annak ellenére, hogy az összeesküvők teljes sikerben reménykedtek,¹⁷⁶ a dologból mégsem lett semmi, mert többen a tisztek közül az utolsó pillanatban viszáriadtak a vállalkozástól.

Az osztrákpárti főnemesek vezetői határozottabban cselekedtek. Felizgatták a népet a jogbitorló szenátus ellen, s annak egy csoportja megtámadta épületét, lehetetlenné tette határozathozatalát. Hogy Pino generális a szenátus elleni támadás hírére a helyszíntre siet Foscoloval és még egy tisztársával,

¹⁷⁰ Lett. Apol. Opere, V. 566 l. és Storia del regno italoico. Ed. Naz. VIII. 329 l.

¹⁷¹ Uo. 557 l. — Pinot Melzi szeretné valahogyan eltávolítani Milánóból. Melzi, id. mű II. 438—40 ll.

¹⁷² Melzi, id. mű 336 l.

¹⁷³ Uo. 333—335 ll.

¹⁷⁴ Első, 1855-ben Foscolóról írott cikkében. Saggi, id. kiad. II. köt. 289 l. A másodikban, melyet 1771-ben, a Santa Croce-i temetéskor közölt, már nagy hazafit lát benne. Uo. IV. köt. 151—193 ll.

¹⁷⁵ Foscolo, Storia del Regno d'Italia. Ed. Naz. VIII. 329 l.

¹⁷⁶ Lett. Apol. Opere, V. 559 l.

akik igyekeznek a tömeget lecsendesíteni, de a gyűlölt Prina pénzügyminiszter meggyilkolását nem tudják megakadályozni, az események iránti élénk érdeklődésre mutat. Abból, hogy Pino nem vezényelt ki karhatalmat a rend helyreállítására, az ügyben való politikai érdekelttségére következtettek.¹⁷⁷

A választói testületek összehívása sem járul azonban hozzá a helyzet tisztázásához. Ezek ugyanis, ismét csak a nemesség sovinizmusának hatása alatt, kizárják Modenát, Velencét, Bolognát képviselő tagjaikat s a nemzeti egységet képviselő zöld-fehér-piros kokárdát a lombardiai vörös-fehérral váltják fel egy »olonizmus« (Olona, a milánói járás folyójáról), sőt »ambrosianizmus« (milánói sovinizmus) jegyében. Egy Habsburg-király elfogadására készülő Lombardia érdeke legfőljebb egy olasz konföderációba tagként való beleilleszkedés lehetett.¹⁷⁸

Napoleon lemondásának híre csak 20-a táján lett ismeretessé Milánóban.¹⁷⁹ Ideiglenes kormány és polgárőrség — *guardia civica* — alakul, mely utóbbihoz Foscolo Visconti őrnagy nevében kiáltványt fogalmaz: Bízbanak Pino generálisban — az ideiglenes kormányt csak mellékesen említi —, ő a szövetségessel az olaszok legtisztább kívánságait («i voti più puri degli Italiani») közölni fogja.¹⁸⁰ Mikor a választási testületek Foscolót, mint az Adria-tartomány, azaz Velence képviselőjét kizárták kebelükből és így őt is a megvetőleg »giacobini pagnottanti« (kenyérpusztító jakobinusok) közé sorolták,¹⁸¹ lemond katonai rangjáról. De Pino visszatartja és április 26-án kinevezi őrnaggyá, azaz végre megadja neki azt a rangot, amit évek óta hiába kért és sürgetett számos folyamodványában.

A választói testületek küldötteinek Bellegarde hipokrita kézdörzsöléssel azzal felel, hogy nem akarja megsérteni sem a fegyverszüneti megállapodásokat, sem a kevesebb munkát, több kenyeret követelő milánói nép szuverénitását, tanácsokat sem akar osztogatni a szabad nép törvényhozó testületének, de a rend biztosítására kénytelen egyelőre néhány ezredet küldeni a városba.¹⁸²

Bellegarde Milánóba történt bevonulása után Foscolo újra felveszi az érintkezést volt összeesküvő társaival és van újabb adatunk arra, hogy járt a mantuai főhadiszállás tisztjei közt. Halvány sejtelemmel sem bírván arról, hogy 1813 nyarán Prágában Castlereagh angol külügyminiszter és Metternich közt létrejött egyezmény alapján Ausztria szabad kezet kapott Itáliában,¹⁸³ az a tervük, hogy angol segítséggel akadályozzák meg a Habsburguralom visszatérését Lombardiába, és az olasz sereg kapitulációját feltételekhez kössék.¹⁸⁴

Foscolo elmondja, hogy éjjel ott megszervezendő maradék csapatokkal váratlanul a Bergamasco, Valsassina, Valtellina és Grigioni hegyszakadékait akarták elfoglalni és a milánói osztrák ezredeket elvágni tartalékaiktól... Nem hiányoztak baráti polgártársak, akik több városból titkon felajánlották,

¹⁷⁷ Uo. 361 kk. II.

¹⁷⁸ L. D'Ancona id. tanulmányát. *Unità e federazione* 326 I.

¹⁷⁹ Uo. 442 I.

¹⁸⁰ Kiadva: *Ed. Naz. VIII. 291 I.*

¹⁸¹ *Lett. Apol. Opere, V. 575 I.*

¹⁸² Uo. 568 I.

¹⁸³ Helfert, id. mű 1—2 II.

¹⁸⁴ *Della Servitù, Ed. Naz. VIII. 167.*

hogy egy hónapra ellátják őket municióval, élelemmel, és siettek is az előkészületekkel. »Előreküldtünk néhány katonát, akinek korábbi foglalkozása nyomdászsegéd volt, egy nyomdagéppel. Közben néhány szomorú magatartású patricius nemeslelkű fia lakásomon virrasztott és másolt szövegeket, melyekkel a sajtón keresztül akartunk szólni a sivatagból Itáliához. Azonban, ha az angolok megkötik a genovaiak kezét és az Alpesek és Piemont lakóseit visszatartják attól, hogy hallgassanak ránk, utolsó harcosaink éhen vesztek volna a hegyek között, vagy útonálló rablókká kellett volna válniok.«¹⁸⁵

Lord Bentinck, a nápolyi angol sereg főparancsnoka, Genovában van. Foscolo hozzá siet 27-én, társai megbízatásából. De útközben megtudja, hogy lord Bentinck megbízásából Mac Farlane tábornok 28-án már Milánóba érkezett. Visszafordul tehát és őt keresi fel, megkérdezve őt, hogy katonai ellenállás esetén számíthatnak-e angol támogatásra. Határozott nem rá a válasz.¹⁸⁶ Ennek ellenére 30-án Foscolo a Guardia civica tisztjeinek kérésére előterjesztést ír Mac Farlane-hoz, melyben Felső-Itáliának független királysággá való kikiáltását kéri.¹⁸⁷ Minderről jelentés megy Castlereagh külügyminiszternek, aki az ideiglenes kormányt és hadsereget azután arra inti, hogy várja meg nyugodtan a szövetségesek döntését.

Foscolo most hadügyminisztériumi rendeletre — mi arra mutat, hogy a kétségbeesett hazafias vállalkozásnak ott voltak pártfogói — május 1—3-án Cremonában, Bozzolóban, Bresciában, Bergamóban jár, kétségtelenül azért, hogy a szándékolt ellenállási vonalon ottani tisztjársait a terv bukásáról értesítse.

Foscolo mozgolódása nem maradt titok az osztrákpártiak előtt. Május 6—10-e körül el volt terjedve Milánóban, hogy a Guardia civica kaszárnyáiban szónoklatokat tart a függetlenség érdekében,¹⁸⁸ hogy társaival e célból aláírásokat gyűjt... s hogy ezért le is tartóztatták,¹⁸⁹ mire a rendőrség valószínűleg készült is, de az ideiglenes kormány egyes tagjai megvédték.¹⁹⁰

Foscolónak azonban hamarosan meg kellett győződnie annak lehetetlen voltáról, hogy az egymással vetélkedő politikai pártokat az egységes olasz királyság mellett való állásfoglalásra lehessen rábírní. Láta, hogy a patriciusok tele vannak izzó gyűlölettel és ellenségeskedéssel. Piemontiak, lombardiaiak, velenceiek, firenzeiek, mind a maguk hatalmi körét féltik egy közös államba való beolvadástól. Szét kellene rombolni és újra kellene építeni Itáliát, hogy ez a helyzet megváltozzék!¹⁹¹ Már május 6-án Pino generális segítségével hadügyminisztériumi rendeletet szerzett magának, mely megbízza, hogy az Elba szigetén és másutt szétszórt olasz csapatokat szedje össze. Így azzal a szándékkal távozik Milánóból, hogy a mind szövevényesebbékké váló intrikákból kikapcsolódik, az osztrákbárát patriciusok kezében levő rendőrség várható üldözésétől megszabadul és Firenzébe vonul vissza. El is jut Bolognáig, hol Eckhardt generális, osztrák városparancsnok megadja neki

¹⁸⁵ Lett. Apol., Opere, V. 570—71 ll.

¹⁸⁶ Részletes elbeszélés: Lett. Apol., Opere, V. 372—73 ll.

¹⁸⁷ Közölve: Ed. Naz. VIII. 291 l.

¹⁸⁸ Levél Verrihez és a milánói rendőrfőnökhöz. Ed. Naz. VIII. köt. 296—97 ll.

¹⁸⁹ L. Teresa Confalonieri levelét. Id. Bulfaretti, id. mű 284 l.

¹⁹⁰ Az ideiglenes kormányban ülő barátainak támogatásáért később is igen hálás. L. Verri-levél, Ed. Naz. VIII. köt. 296 l.

¹⁹¹ Lett. Apol., Opere, V. 493—95 ll.

az útlevelet a továbbutazásra, de a következő nap azt Milánóból érkezett besúgás folytán Bellegarde utasítására visszavonja, s azt ajánlja, térjen vissza Milánóba. Foscolónak nem is marad más választása. Itt előbb Carlo Verri grófhoz, az ideiglenes kormány elnökéhez és a milánói rendőrfőnökhöz intézett leveleiben igyekszik magatartását igazolni — de szavainak épp oly kevéssé szabad feltétlen hitelt kölcsönözniük, mint azoknak a személyi lapoknak, melyeken a forradalom idején szerény —, a császárság korában régi ióni szigeti nemes család leszármazottjának mondja magát.¹⁰² Mazzuchelli vezérkari főnök és Pino ideiglenes hadügyminiszter támogatása már mit sem ér. Mindketten, Fontanellivel együtt, átálltak az osztrákok pártjára.¹⁰³ Az igazi hadügyminiszter: Sommariva osztrák marsall.

Foscolo elhatározza, hogy magához Bellegardehoz fordul. Ez udvariasan fogadja a híres költőt, kit a lombard szardanapálok — ahogyan a főnemeseiket a Sepolcri-ban gúnyolta — idegennek akarnak bélyegezni, és védelméről biztosítja őt.

Foscolo minden követ megmozgat, hogy Velencébe, családjához távozhasék és a diplomáciai kurirként Londonból érkezett »olasz-angol« ifjú — Augusto Bozzi-Granville — titkos megbeszéléseivel szemben elutasítóan viselkedik.¹⁰⁴ E napokban ismételten így nyilatkozik leveleiben: »Itália halott... hagyjuk békén a halottakat és igyekezzünk mi is békében élni«; vagy »Itália hullá, nem szabad hozzányúlni és megmozdítani, nehogy még rútabb bűzt terjesszen«; vagy ismét »azt hallom, hogy némely örültek fel akarják támasztani, de — ami engem illet — szeretném magammal együtt eltemetni és a tenger fenekére süllyeszteni... , hogy a jelen és jövő nemzetek elfelejtsék századunk gyalázatát.«¹⁰⁵

Volt tisztársainak muratista összeesküvésében, melyet, úgy látszik, épp Bozzi-Granville árult el az osztrákoknak,¹⁰⁶ már nem vett részt, bár legbizalmasabb barátai, Brunetti ezredes, Rasori katonaoorvos bele voltak keverve. 1814. december 14-én, illetve a következő év január 15-én fogták el őket.¹⁰⁷ Murat-hoz őt különben sem kötötték jó emlékek. Az »Orazione per il congresso di Lione«-ben a francia közigazgatásról mondott éles kritikája miatt Murat ellenséges érzülettel viseltetett iránta. Foscolo neki tulajdonította valenciennesi, »internáltatással felérő« katonai beosztását.¹⁰⁸ De egyébként is Foscolo annyira exponálta magát az előző eseményekben és valószínűleg ebből kifolyólag a rendőrség annyira szemmel tartotta, hogy a kétségbeesés hangulatába zárkozó költőt volt barátai nem is keresték fel újabb terveikkel.

Az osztrák hatóságoknak azonban szándékai voltak Foscolóval. Bellegarde és Ficquelmont generálisok egy, a milánói közvéleményt osztrák érdekek szerint irányító folyóirat szerkesztésével akarták megbízni. Az erre vonatkozó tárgyalások meg is indultak februárban. Hogy mi volt Bellegarde szándéka e tervvel, azt elég világosan megmutatja Bécsbe, Haager báró rendőriminiszternek márc. 20-án küldött jelentése. Olyan kiváló író, mint Foscolo,

¹⁰² Ed. Naz. VIII. 292—299, 333—336 ll.

¹⁰³ Servitù, E. Naz. VIII. 244 l.

¹⁰⁴ A Lett. Apol.-ban franciának mondja. Opere, V. 574 l.

¹⁰⁵ Opere, VII. 58 l. — Antona-Traversi III. 253 l.

¹⁰⁶ Lett. Apol., Opere, V. 574—575 ll.

¹⁰⁷ Antona-Traversi III. 281 l. jgyz.

¹⁰⁸ Ed. Naz. VIII. 302 l.

a hódítónak vagy el kell hallgattatnia, vagy meg kell nyernie. Elhallgattatására nincsen megfelelő ürügy, hiszen az utolsó tisztí összeesküvés kapcsán sem merült fel semmi gyanú ellene. Neve és múltja egy általa szerkesztendő folyóiratnak viszont a semlegesség színét kölcsönöznék s az independentisták közt nagy zavart okozna. Ha végül »legrosszabb esetben Foscolo magatartása nem bizonyulna őszintének, a folyóirat szerkesztése lenne éppen a legjobb és egyedüli mód arra, hogy igazságtalanság színe nélkül a közvélemény előtt őt lehetetlenné tegyék, mert ha — miután kétszer megváltoztatta köztudomásúan vélekedését — harmadszor is megtagadná meggyőződését, végleg elvesztené az irodalmi és politikai világ előtt hitelét és ezáltal legalább a jövő számára ártalmatlanná válnék.«¹⁹⁹

Foscolo, ez időben írt leveleinek tanúsága szerint, el volt határozva, hogy külföldre szökik, mi igazolja azt a feltevést, hogy a megbízatás elfogadásával csak az időt akarta húzni és jövő lépésének érdekében minden gyanút magától elhárítani.²⁰⁰ Nincs azonban kizárva, hogy Parini példájára, aki régen szintén szerkesztett az osztrákok által kiadott milánói lapot, ügyesen kikerülve az érdekekben várt politikai propagandát, kezdetben hajlott az ajánlatra. A részletes tervezetben, melyet benyújt és melyet Bellegarde 1815. március 20-án Bécsbe felterjeszt, a folyóirat címéül a *Documenti di letteratura*-t javasolja, mi tisztán irodalmi szándékra vall, s »inkább az utókornak, semmint a kortársaknak akar írni«, azaz aktualitásokon felülemelkedő, elvi értékű cikkeket akar csak közölni. Így pl. vizsgálni akarja a két ellentétes: metafizikai és materialista világnézet tanait, nem kétséges, hogy az utóbbi javára foglalva állást. Hivatkozik kedves Montaigne-ének könnyeden mindenről csevegő stílusára, mit az angol Spectatorral együtt példaképpül kíván maga elé tűzni.

Igaz, hogy kompromisszumot köt a Bellegarde által elébe tűzött célokkal is. »Minden uralkodóház szüksége, joga és kötelessége — írja —, hogy az alattvalók közvéleményét kormányának módszereihez hangolja, de ebben igen vigyázatosan kell eljárni... a természetüknél fogva mérsékelt eszközök közé tartozik az irodalom, melyet arra a kizárólagos célra kellene felhasználni, hogy lecsendesítse a szenvedélyeket, vagy legalábbis más szenvedélyekkel helyettesítse őket... Így az irodalom közvetítőként szolgálhat az államérdek és a nép szenvedélyei között... Az irodalomban rejlik a népszenevedélyek mérséklésének művészete, mert az úgy mutathatja be az államérdeket, mint ami nem csupán számítás eredménye; így lassan-lassan a fejedelem kormányzati rendszere és a közvélemény kiegyenlítődnek a köznyugalom érdekében.«²⁰¹ Azonban, hogy az ideológiai kompromisszumtól eltekintve Foscolónak a folyóirat tartalmára és rovatainak beosztására vonatkozó elgondolása mennyire gyakorlati értékű volt, annak legjobb bizonyítéka az, hogy a firenzei Gino Capponi később, Londonban elkérte tőle a tervezetet s az a Vieusseux által alapított »Antológia« c. folyóirat megindításában mintául szolgált.

Ha esetleg volt is Foscolóban némi hajlandóság a folyóirat szerkesztésének vállalására, alkalmasint hamarosan végleg meggyőződött, hogy Parini

¹⁹⁹ Közölve Helfert, id. mű 362—64 ll.

²⁰⁰ Lett. Apol., Opere, V. 580—81 ll.

²⁰¹ Közölve: Ed. Naz. VIII. 315—320 ll.

kora és a Napóleon utáni Lombardia, de Mária Terézia és I. Ferenc módszerei közt is nagy különbség van. Az osztrák reakció mindjobban erősödött. Így, mire Bellegarde megkapja Haarger bécsi rendőrminiszter hozzájárulását (*Ed. Naz. VIII. 308 l.*), március 30-án éjjel Foscolo már átszökött a svájci határon. Elhatározásának keresztülvételét késleltette az, hogy barátainak tartóztatása után nem akart abba a gyanúba kerülni, hogy hasonló sorstól való félelemben szökik, viszont sürgette az, hogy következő nap a törzstisztekkel együtt le kellett volna tennie az esküt az osztrák kormányra. Még előző este Ficquelmont tábornokot eziránti hajlandóság fitogtatásával félre is vezette, miért Svájcban ápr. 25-én siet tőle bocsánatot kérni, magatartását igazolva. A milánói rossz nyelvek persze arról pletykálnak — míg a rendőrség volt szállásán házkutatást tart —, hogy valójában az osztrák kormány titkos megbízásával ment ki az átszökött olasz tisztek visszazsuppolásának kieszközlésére: »Io partiva e parevami di vedere manifesti i presagi della dissoluzione di ogni nodo sociale in Italia.« A város tele volt árulással, jelentésekkel. S mindenkiben feljelentőt gyanítottak.

A folyóirat alapítására irányuló osztrák terv csak késséssel és egy másodrendű Acerbi szerkesztőségével volt megoldható a »Biblioteca Italiana« megindításával, mit Bellegarde ugyancsak fájlal, mikor a muratizmus veszélyes terjedése ellen kívánna áprilisban védekezni.²⁰²

Még Foscolo milánói tartózkodása alatt ott, az osztrák rendőrség által fogánatosított ellenintézkedések megkerülésével elterjedt egy, 1814 novemberében Párizsban megjelent névtelen röpirat. Ez az április 20-i forradalom szerzőségét a patríciusok egy frakciójának tulajdonította, mely eszközül három »jótorkú demagógot« használt fel: egy elmaradt előléptetése miatt nehezelt brigádgenerálist, egy olasz zsoldban álló idegen nemzetiségű tábornokot és »egy, a miniszterek asztalánál élőködő« külföldi irodalmárt. A célzásban mindenki ráismert Mazzuchelli és Dombowski tábornokokra, valamint a velencei, sőt még messzebből származó Foscolóra. A párizsi röpirat igaztalan vádja az osztrák kormány tilalma ellenére, a megtámadottak által részben Svájcban kinyomatott válaszok s újabb viszonzó válasz útján piszkoló polémiává mérgesedett Foscolo ellen is.²⁰³ Pino generális és Federico Confalonieri válaszai után²⁰⁴ Foscolo is készült már Milánóban egy védekező írás megfogalmazására, mit nagy lendülettel folytat Svájcba érkezésének első heteiben. Julius Strassoldo, az új milánói rendőrminiszter azonban már április 29-én tiltakozik br. Mercacci milánói svájci ügyvivőnél Foscolo luganói és roveredói tartózkodása és egy politikai röpirat megjelentetését célzó terve ellen, mi a költő üldöztetését vonja maga után az Olaszországgal határos kantonokban. A jó »hegyi Landmann«-ok adtak pénzért szállást és szereztek neki útlevelet a szomszéd kantonba.²⁰⁵

²⁰² L. a Ficquelmont-hoz írt levelet: *Ed. Naz. VIII. 244—319 ll.*; Fassò bevezetését *XLIV—LXXXII. ll.* és a *Lett. Apol.-t, Opere, V. köt. 492, 576—81 ll.*

²⁰³ A párizsi röpirat szerzőjének Foscolo: Diego Guicciardit, a szenátus volt irodafőnökét, az osztrákok egyik leghívebb kiszolgálóját tartotta. Ma már tudjuk, hogy Leopoldo Armadori írta a szenátorok egy csoportjának a nevében. A részleteket I. L. Fassò kitűnő bevezető tanulmányában, *Ed. Naz. VIII. köt. XLV—LVI. ll.*

²⁰⁴ Melzi, *id. mű II. 668 l.*

²⁰⁵ *Lett. Apol., Opere, V. 583 l.*

Foscolo első, a Mesolina és »a Rajna völgyében, közel forrásaihoz« írt fogalmazványaiiban és fejezetcímeket előlegező tervezeteiben erősen meglát-szik küszködése, hogy felülemelkedve az egyéni sérelmen, a vitát elvi és történelmi sikra helyezze át. Ebben segítségére lehettek Alesandro Tassoninak a spanyol uralom ellen írott Filippikái, melyekkel Coirában régebbi ismerőse, Giovan Gaspero Orelli ismertette meg, aki azután Foscolónak »Della servitù dell'Italia« címen kifejecesedő munkájának németre fordítását vállalta. Angol kiadást is tervezett.

Azonban Foscolo állandóan küzdött azzal a gátlással, hogy az április 20-ával kapcsolatos szerepét nem tudja úgy megvilágítani, hogy egyrészt elvbarátai nevét is bele ne keverje, mi Ausztria részéről üldöztetésüket vonta volna maga után,²⁰⁶ másrészt, hogy önmagának ne szerezzen zaklatásokat svájci száműzetésében. Az alkalmazandó stílus felől is bizonytalanságban volt. Sűrítő, »lakonizáló« módszeréről érezte, hogy nem volna a helyén, mert művészi homály helyett prózai világosságra van szüksége.

Strassoldo érdeklődése máris Zürichben s Baselben is az ottani rendőr-ségi szervek firtatását, olykor a tartózkodási engedélyek megvonását, leveleinek lefoglalását eredményezte. Kifakadásai a svájci állapotok ellen olykor igen elkéseredettek. »Ha látnád — írja Bernből 1817. aug. 17-én Quirinának — micsoda erkölcsi és politikai rothadással van tele ez a patriarchális ország!« A svájci Jakob Heinrich Meisterrel folytatott levelezése is tele van felháborodásának kifejezésével.²⁰⁷ Csak Capo d'Istria grófnak, az ióni szigetek szülőltjének, aki e szigetek orosz megszállása alatt orosz külügyi szolgálatba lépett, svájci követté lett, majd a bécsi kongresszuson Svájcnak Ausztria és Franciaország közt való felosztása ellen küzdött eredményesen, közbenjárása hártott el feje felől nagyobb kellemetlenséget.²⁰⁸

Valóban tett is kísérletet Foscolo politikai röpiratának kiadására. De úgy látszik, erre a vele baráti viszonyt tartó Orell Füssli kiadó cég sem mert vállalkozni. Hiszen a latin Hypercalipsis kinyomására is csak hamis nyomda-és évszám-jelzéssel volt kapható és Orell a róla írott ismertetésben is tagadja ennek igen világhoz politikai célzását a közelmúlt politikai eseményeire.

Foscolo John Murray londoni könyvkiadóhoz 1822. aug. 20-án írott leve-lében ez okokhoz még azt is hozzáteszi, hogy Giulio-öccse sorsára, aki mint az osztrák hadsereg tisztje Magyarországon állomásozik — a Fejér megyei Mórón —, azaz jobban mondva ott tartják őt túszként, tragikus hatással lehetne egy Ausztria-ellenes munkájának megjelenése. S mi lesz akkor édes-anyjával, akiről annyi szeretettel emlékezik meg e viharzó politikai jegyzeteiben is?

Igy a műnek ki vannak dolgozva nagyobb összefüggő részei, de a kiadás, sőt a végleges megfogalmazás állapotáig sem jutott el soha. Bevezető fejezetét először Mazzini adta ki 1844-ben Luganóban, Foscolo

²⁰⁶ Ed. Naz. VIII. 168, 210 l.

²⁰⁷ A következőkben a Servitù, Ed. Naz. VIII. köt. lapszámaira hivatkozom. Foscolo különösen melegen emlékezik meg bizonyos Clemente Marcáról: »Ez volt az a nemeslelkű ember, aki Valle Mesolinában nemedéket adott nekem és soha sem akart a svájci katonák kezére adni, akik Ausztria megbízásából kerestek.« Id. Bulfaretti, id. mű 302 l. L. Svájból írott leveleit: Opere, VII. és VIII. köt.

²⁰⁸ Lett. Apol., Opere, V. 582 l.

Scritti politici inediti c. kötetében, mit az olasz patrióták kitörő örömmel fogadtak. Az Összes művek firenzei kiadói, a risorgimento nagy előkészítője iránti lelkesedésből, már — ugyanúgy, mint a Machiavelli-törredékekkel tettek — egységes művé gyúrták össze a livornói Labronica-akadémián e tárgyról talált összes kéziratokat, melyeknek kritikailag hű kiadását csak az Edizione Nazionale (VIII. 151—314) hozta meg.

Ahogy a Pitagorikusok akadémiaja című szatírjában — mint láttuk — feldolgozta az irodalom erkölcsi vonatkozásairól szóló egyetemi előadásának anyagát, úgy itt beiktatta »Az Igazság eredetéről és határaitól« tárgyaló doktorrá avató beszédének egy Hobbes hatásáról bizonykodó részletét.

A Bevezető fejezetről fennmaradt nem kevesebb, mint 15 fogalmazványban Foscolo a Szenátorok röpiratára válaszolva, mindenekelőtt fájalmált fejezi ki, hogy a különböző pártok és frakciók, ahelyett, hogy a nemzet méltóságát bukásában hallgatásukkal őriznék meg, egymást vádolják, mibe az ő nevét is belekeverték. Bellegardehoz százával érkeztek a feljelentések és Bécsbe garmadával mentek a kérvények, mik a régi municipális külön provinciák visszaállítását óhajtották.

Pedig nem lehet visszafordítani az idők kerekét: »Napóleonnak megvolt az az érdeme, hogy újra fegyvert adott Itáliának és hogy nemcsak egyesítette összes provinciáit ugyanazon törvények alatt, de az emberek lelkét is a franciák elleni gyűlöletben... s a visszafordulni akarás politikai örülete... mely szembeszáll azzal a fellebbezhetetlen természeti törvénnyel, hogy nem az emberek és fejedelmek kormányozzák az időket és dolgokat, hanem épp ellenkezően, a dolgok és idők irányítják kedvük szerint az emberi nemet, azt pedig, aki nem engedi magát vezetni, elsodorják, ... egy új alkalommal felébresztheti Itáliát, ... ha a többi nemzetek érdeke valamely alkalmat nyújt rá; de a mainál rosszabb helyzetbe már nem kerülhet és minden megmozdulás valamilyen hatást vált ki: csupán a tétlenség semmisíti meg a nemzeteket.« (Ed. Naz. VIII. 166, 274 l.)

Az utolsó milánói hónapok kétségbeesése után az új remény felcsillanását jelenti és szinte mazzinii állásfoglalást: a nemzet hazafias nevelése érdekében való minden áron cselekvés programját!

Egy másik fogalmazvány-törredékben meg is mondja, milyen várható jövő európai eseményektől reméli a kedvező fordulatot: »Ismétlem Európa népeinek és fejedelmeinek, ha méltatnak engem meghallgatásra, Európa bölcseinek ama megállapítását, hogy nem lesz soha nyugalom és béke Európában, míg — Foscolo egyelőre a reálpolitikus szemével mér — Itália, egy vagy két királyságra (Nápoly és Milánó, pápai állam nélkül, bár másutt a pápaság világi hatalmában olasz hatalmi érdeket lát), vagy több konfederált önálló államra osztva, nem járulhat hozzá súlyával Európa mérlegének egyensúlyához...« (169) Más jegyzetében — mi 1850-ben az Összes Művek szerkesztőinek oly rosszsalásával találkozott, hogy elhagyták — Nápolyt, Toscanát, a pápai Rómát és Milánót (Piemontra kiterjedően) jelöli meg négy olasz állam fővárosainak, melyek federációba lépnének. Egyedül egy erős Itália tudná — mondja — orosz szövetség segítségével ellensúlyozni Ausztria hatalmi törekvéseit (258 l. jegyz.). De a bécsi és párizsi kongresszus néhány

részvevőjétől tudja, hogy a nagyhatalmak képviselői Itália földrajzával sincsenek tisztában.²⁰⁹

A második diskurzusban Foscolo igyekszik objektív történeti szükség-szerűséggel magyarázni az 1814-es év lombardiai eseményeit. A pártok, frakciók és szekták keletkezését és mechanizmusát s az osztályok harcát készül vizsgálni. Másutt is visszatér arra, hogy a főprobléma abban rejlik, hogy közös nevezőre hozzák Itália különböző szektáit: a polgárok különböző fajtáit, patriciusokat, klérust, írókat, hivatalnokokat, kereskedőket és gazdag »popolani«-t, mert a nincstelen »plebe«-t itt sem veszi számításba (224). A felvilágosodott abszolútizmus hatalmi egyensúlyát is abban látja, hogy a fejedelem kijátssza a polgárságot a nemesség ellen (278). Gyakran Machiavelli módján az egykorú megfigyeléseket az antik történetből vett párhuzamokkal világítja meg. Felfogása határozottan francia forradalom-ellenessé lett (189 kk. II.), miben »fejlődése« hasonló az Alfieriéhez. Machiavelli ihleti reálpolitikai alapelvét is: »aki a mienkéhez hasonló nemzethez beszél... nem kezelheti a legjobb elképzelése szerint, de csak a végtelenül szomorú helyzet szerint, melyben van, s a politikai igazságnak csak ama részét mutathatja meg neki, mely felemelésére alkalmas.« (196)

Mik az esetségség történeti okai? A háromszáz éves, tíz generáción keresztül beidegződött szolgasors, mely nem engedi, hogy húsz év felszabadulási lehetőségét a nép meg tudja ragadni (253 kk. II.). Azonkívül az olasz forradalom a franciával szemben mindig csak »passzív« volt. A francia megszállás megszűntével megszűnt hatásaiban.²¹⁰

Látóhatára ismét elborul a *Questioni intorno alla indipendenza italiana* című késői fejezetben, avagy külön kis tanulmányban: »Zászlóitokat kitűztétek Európa déli és legészakibb tájain; bekalandoztátok győzőként: de hol van Itáliának csak egyetlen városa is, mit megőriztetek volna magatok, amint megszűnt támogatni az idegen hite, szövetsége és parancsnokolása!« (255) S fájdalmasan kiált fel Castival: »Italiani, voi non siete più popolo, non dovete più avere storia... Adunque siate servi e tacete.« (256)

Persze — s itt Kantra hivatkozik Condorcet-val szemben — »le cose degli uomini non si cambiano a gradi; bensì, quando sono arrivate all'estremità del pessimo, allora solo passano d'un subito all'ottimo« (257). Ily hirtelen minőségi ugrást nem tart azért kizártnak.

A szent szövetség Bécsi Kongresszuson tanácskozó fejedelmait viszont kitanítja, hogy »a nemzetek újrendezőinek az a kötelességük, hogy olyan helyzetbe hozzák őket, melyben rendkívüli zavar nélkül gyakorolhatják összes képességeiket«. De mivel ez nincs így és a kormányok politikai titokzosságának fátyla is fellebbent, a nép pedig megmérhette politikai tanácskozásai mélységét, mely csak kacagásra indíthat, »a béke, minek dicsőséges szerzői kívánnak lenni, nem fog biztos alapokkal bírni, ha nem nyugszik igazságon nép és nép, fejedelem és fejedelem, kormányzók és kormányzottak között« (268).

Felhívja a figyelmet az angol kapitalisták monopóliumainak a francia és európai iparra gyakorolt sorvasztó hatására is. Az eddig gazdag manu-

²⁰⁹ Uo. 555 l. Ekkor Itáliában is kompromisszumos federatív tervek uralkodtak. L. D'Ancona, *Unità e federazione*, id. mű 339 kk. II.

²¹⁰ Storia del Regno Italico. Ed. Naz. VIII. 329 l.

fakturájából élő városnak »lesz-e majd annyi kenyere, hogy elégedett maradjon, ha az angol kapitalisták monopóliuma szab törvényt az iparnak, a munkának, a hajózásnak, a forgalomnak?« Ez pedig új forradalmak előidézője lesz (273).

Miközben így ír, már búcsúzik Svájetól. Bár Sismondi Párizsba hívja, a Stuart Rose által közvetített útlevelet veszi át az angol követségen,²¹¹ s Londonba indul a közben Firenzéből a Donna Gentile segítségével hozzá kikerkezett Andrea Calbo nevű fiatalemberrel együtt, aki szintén ióni szigeti görög születésű és titkári szerepet vállal mellette. Az Orell—Füssli-cég Londonban lebonyolítandó papírbeszerzési megbízatás címén utazási költségmentes részben fedezi, az első angliai hónapokra pedig Magyarországról, Giulio öcsésztől kapott jelentékeny pénzáttalást. Londonban talán kiadhatja védekező írásból fejlődött politikai értekezését, melyet a különböző fogalmazványokból már csak végleges alakba kellett volna öntenie. Életének további viszonyosságai magyarázzák, hogy erre soha többé nem került sor. Búcsúja Svájetől a luganói Gazette 1815. április 24-i számában jelent meg.²¹²

Foscolo svájci tartózkodásának keserű hangulatában fejezte be és adta ki latin szatírját, a *Hypercalipsist*. Mint láttuk, Guillonnak a Sepolcri ellen írott bírálatára való válasz volt az első magja, azután az Eunocomachia idején a Napóleont kiszolgáló irodalom szatírjává szélesedett,²¹³ végül most a nemzeti bukás politikai gúnyiratává fejlődött végső svájci fogalmazásban. E rétegek gondos filológiai vizsgálattal éppúgy különválaszthatók, mint ahogyan ezt az Ortisban láttuk.

Az utóbbi eseményekről írt már közvetlenül a milánói forradalom után egy kisebb igényű szatírárt, melynek világos célzásait a szenátus és arisztokrácia gyáva viselkedésére és a segítségére siető osztrák mentő kézre az olasz irodalomtörténet nem ismerte fel, s ezért a költemény maró, elkeseredett gúnyát nem értékelte.

Milánó patricius lovagjainak egyike — meséli ez a verses novella²¹⁴ —, akik nem azért festetik magukat lóháton, mintha katonák lennének, de mert a színházban rágalommal tudnak hadakozni, s ezért egy királynak sem kellene, elmondja, mi történt a bálterem melletti szobában, hol frissítő ita-
lokot szoktak élvezni. Egyszerre segélykiáltás hallatszott:

Morirò dunque come un ateista,
Senza un' anima buona che mi assista,
Io che sono cattolico ambrosiano,
Sincero milanese,
Nemico nato d'ogni maledetto
Forestiero italiano,
Che ci consuma l'aria del paese ... (470)

Kérdezik, ki ő, honnan kiált:

Io son quell' io che chiamano i plebei
Il pigmeo de' pignei,
Io son ...

²¹¹ Lett. Apol., Opere, V. 583 l.

²¹² Angol fordításban l. *Viglione* id. könyvében.

²¹³ L. Carlo Porta értesítését. Antona-Traversi IV. 63—64 ll. jgyz.

²¹⁴ »Novella sopra un caso avvenuto in Milano a una festa di ballo. Opere, XII. 469—476 ll.

De erre összeszaladnak:

I marchesi cugini
 Gl'inglesati contini,
 Duchì senza ducati e senza squadre,
 Principi ch'han cent'avi e più d'un padre,
 E i Don, a quai le gonne
 Mancano a parer Donne. (472)

Összeülnek tanácskozáásra. Ott vannak az új bárók is, de azok nem ülnek le. A szenátus áprilisi ülésének e szatírájában valamennyien egyszerre beszélnek állathangot hallatva. De két kappanhang a többit túlharsogja. Egyik biztatja a társaságot, bizonyítsák be, nincs igazuk azoknak, kik — mint Foscolo is —

Ci chiamato bastardi,
 In pria de'Longobardi e Visigoti,
 Poi de'Visconti e de'Sforzeschi eroi,
 Che in Romagna guidavano buoi.

Ne hagyják magukat, hiszen újabban már:

Il valore lo studio ed il decoro
 Frutta a'pitocchi titoli e denari;
 Ed or ci van del pari,
 E ci ridon in faccia,
 E talun d'essi insieme ci minaccia...

Ez célzás a demokratákra és Foscolóra (474). Fogjon össze a nemesség, ment-sék meg bajba jutott társukat. E szónoklat után

Tornò a sedere e domandò un sorbetto;
 Poi fece un sonno; che pareva a letto.

A többiek keresni kezdik, honnan jönnek a segélykiáltások, de hogy, hogy nem, a nagy sietségben, avagy

Del magnanimo ardire,
 (Come attesta di Pezzi la Gazzetta)

mind eltűnnek, míg az »incremento agosto« fulladozásában Párizsban készült szép hamis fogait köpdösi már ki.

Erre azonban — szerencsére — egy szép valcer-táncosné odaszalad; a szorbetes-pohárból a patrícius lovagot kihúzza s így magyarázza hőstettét:

Questo cavalierino
 È sì ardito e piccino,
 Che se il ciel non m'avesse qui mondata
 Purtroppo ei s'annegava
 In un bicchier d'insipida semata. (476)

Aki Foscolo szatírástílusát és torzító fantáziáját ismeri — például szolgálhat az Arese-szerelem szakítása után írott prózai szatíratöredék —,²¹⁵

²¹⁵ »Senuccio«. Ed. Naz. V. 31—32 ll.; »nevetséges bizarrságokról«, miket szórakozásból ír, beszél Isabella Teotochinak írott, 1811. máj. 14-i levelében is. Id. kiad. 86 l.

ráismer itt a milánói forradalmat megelőző áprilisi szenátusi ülés szatírájára. Napóleon bukásakor a milánói patriciátus fulladozik. A szenátus — melyben az új napóleoni bárókat most már épp csak megtűrik — gyáva és tehetetlen. Végül is a valczerező Ausztria menti ki a neveltséges haláltusából. Foscolo keserűen céloz a maga szerepére is az április 20-i eseményekben, és a Corriere Milanese magatartására.

Foscolo, aki vicói szemmel a bibliának s különösen az ószövetségnek nagy olvasója volt, mert benne egy primitív nép történetét és mitológiáját kereste egyrészt, másrészt képzelete »erőt merített belőle«, már korábban, Ruth könyvével kapcsolatban is gondolt valami bibliai stílusú szatírára.²¹⁶ Mikor a Hypercalipsisba belefogott, Cagliostro Roveretóban írt »utolsó evangéliuma« is szemei előtt lebegett.

A Jelenések könyvének homályosan allegorizáló stílusában 19 fejezetbe foglalt, 333 bibliai versben van előadva a látomásszerű szatíra.²¹⁷ A »kulcs« felvilágosításainak értékesítésével, magyarázatainkat zárójelbe foglalva, a következő képet adhatjuk róla:

I. Jeromomo (Lampredi) a »királyról, nyájáról, törvényről, prófétákról« írt diakónátusa (Montihoz való csatlakozása) előtt, (újság-) naplójegyzeteket szerzett. Pénzszóvár, parasztnyúzó pap, akitől Didimo (a költő és író Foscolo) eltávolodott. — II. Didimo a ciprushalom szülőtte látomásában 21 és fél éves korában Firenze mellett, a dögtemetőben (az újsággolémia) van. Egy fügefa alá fekszik, melyet egy kardos-kürtös katona (a hazafi és apostol Foscolo) megráz, de csak az éretlen fügek hullanak arcára, az érettek a fán maradnak (értéktelen irodalmi vitája). Ijedtében felébred, elmenekül s egy szénacsomón alvó öregasszony, Margareta paraszt-kunyhójába (a néphez) fut. A katona utána, s a küszöbön rohamot fúj. — III. A parasztkot és állataik a kúrhangra megbomolnak, csak az öreg Margit marad nyugodt, megöleli s egy édes fűgét dug a rémületében felkiáltó Didimo szájába. A katona felszólítja: ültessen gyümölcsöst és szőlőt s ne várja, hogy szájába essen a füge. (Az igazi irodalom művelése. Jeremiás XXIV. fejezete szerint a füge a jó zsidók szimbóluma, kiket Isten kiment a babiloni fogságból. Az egyedüli füge talán azt jelenti, Martinetti szerint, hogy Didimo az egyedül érdemes e menekülésre.) — IV. A katona Didimót a küszöbről inti apokaliptikus hangon ne hízlegő-ócsárló, szegyetlenjes hangon napi eseményeskékről írjon, de igaz prófétaként tanítsa a gyermekeket, szegényeket, parasztiokat és dolgozókat, hogy el tudják viselni a gazdagok kizsákmányoló gonoszságát (9), hogy majdan mikor elpusztulnak, »törvények, nyájak, királyok, a földművesek és munkások imádvá felkiáltssanak: legyen meg az isten akaratá« (10). — V. A katona folytatja intelmeit. Ismeri Didimo ellene elkövetett bűneit (hogy napi vitába bonyolódott), de megbocsát, mert tudja, gyűlöli Jeromomot (Lampredit). Az legyen pap a gallusok és austrok (osztrákok) alatt aposztata lelkülettel; népe elátkozza. A termékeny Lombardiában a Viscontiakat a Sforzák váltják fel, majd V. Károly spanyoljai, osztrákjai uralkodnak. A szabadság erős aszszonya szajhájukká lett. Jött azután a sas (Napóleon), a kis csirkéivel (Beauharnais Jenő alkirály és társai), akiknek gondjaira bízta a szárnyas országlánt (Velence), a piemonti bikát, a halász tengerpartjait (pápai állam), Lombardián kívül. A csirke (Beauharnais) kezdetben jól uralkodik: a szépség és tisztaság csokolóztak nászágyában, de a Doktorok zsinagógája (Akadémia) és a paraziták szenátusa hízlegéseikkel elkapatták. Napóleon-Nabukodonozor hű, kizsákmányoló Baldassar-fiává lett. Jeromoma bízta a korbácsot s Kaldea (Itália) nevelőjévé tette őt. — VI. Az írók irányítására és kémként Napóleon a Gallus homo-t, (Guillon) volt abbét küldi Milánóba, aki a Giornale italiano-ba jó pénzért ír mások által olaszra fordított cikkeket az olasz

²¹⁶ Ed. Naz. XVI. 606 l. — Cian, Prose II. 337 l. a Chioma di Berenice-ben.

²¹⁷ Didimi Clerici Prophetæ mimimi Hypercalipseos. Ed. Naz. VIII. 67—118 ll. — L'Ipercalisse tradotta ed illustrate da Antonio Martinetti. Saluzzo, 1884 s a Giorn. Stor. Lett. It. róla írt bírálata.

nyelv és irodalom gyalázására. (1803: De quelques propriétés particulières de la langue française, comparativement à l'italienne — Lettre en réponse à M. l'abbé Vald...) Eden-sátrapa (Paradisi gr. a szenátus és akadémiá elnöke) a pártfogója. Pedig méltó lenne, hogy esendőörök kísérik a mantuai börtönbe. A zsiros Milánóban, a kisebbik Babilonban uralkodik. — VII. De a sást elkergetik fészekből, Jeromomo művei értéktelen lommá lesznek, az elemerida (újság)-olvasók elhagyják. Volt hívei (Anelli, Monti, Lamberti, Bettoni) sem tartanak ki mellette. Mammon szolgálói: élő próféták és bukott királyok ellenségei valamennyien, akik Vaccari volt belügyminiszter, a jó pásztor asztalánál dözsöltek volt! Tartózkodj tőlük, kerülj társaságukat! Hálatlan árulók. Jeromomónak csalánnal kell majd arcát dörgölni, hogy pirulni megtanuljon. Az embereknek csak három A-ra van szükségük: Ara, Aratro, Arbore di patibolo. De a hízeglő, megvásárolható írónak csak egy dolog kell: hóhér. — VIII. A katona kivezeti a kunyhóból kivont fényes karddal, melynek egyik oldalán a bibliai Est Est, másikon Non Non áll! — IX. Egy 60 éves meztelen nő jelenik meg, Anna, kinek igazi nevét nem mondja meg a Kulcs, de őt »minden tudós nő« szimbólumának nevezi. Kopasz, fogatlan, lötytyedt testű. Az állatok dögtetemét megrágnia s kiköpve tentává lesz, miközben szemérmetlen gesztussal combja belsejére üt! — X. Utána feltűnik Filippo eunuch iskolamester (Filippo del Rosso firenzei származású tanár, a Brera gimnáziumban tanított. Paradisi gr. kéme. Maga nem írt semmit, mert félt.) Sánta, pápaszemes ember értesíti Annát, hogy meghalt Jeromomo, s a temető kivetette testét. Társai, Anna szeretői jönnek őt temetni. Anna nősténykutyaként vonít a mester halálán. Kikel a hűtlen apostolok, Filizia, Agirte, Goes, Psoriona ellen, kiknek csókjait megszámlálhatni combjain, s kétségbeesett valómást vonít. — XI. Combja belsejére írja a tintaköppel szeretőinek nevét, melyek rút kelésekké lesznek. Nyelve helyén mérge nyelvű kígyó sziszeg. Filippo eunuch ássa közben a sírt. — XII. A katona figyelmeztetésére Didimo hátrafordul. Piszkos derengésben, kénes világításban repülő 600 000 denevértől kísért bárkával érkezik a holttest. Kísérik Bettoni, bresciai nyomdász (Agirte); Anelli Garda-tól mellől származó vígopera-szerző (Fliria); Lodovico Lamberti, a Braidense-könyvtár igazgatója (Psoriona); Monti (Goes), aki műveit is hozza, melyek címei (gúny Monti pálfordulásai ellen): a törvényt, a törvény ellen; a királyért, a király ellen; a nyájért, a nyáj ellen. Tele diszharmonióval az éneke, s a Kulcs szerint máris az osztrák császárnak hízeleg, akit előbb szidott. Felesége kicsapongó és sokszorosan felszarvazza. A szimatikus, azaz Didimótól elszakadt Mustoxidi, görög barátja, után egy óriás lép ki a bárkából: Bossi-festő, Leonardo Utolsó vacsorájának irodalmi méltatója. Maga nagyképű, művészetére beképzelt Júdás. — XIII. A koporsót az óriás emeli ki és teszi a sírgödör szélére. Didimo könnyezik, látva ifjúkori barátja koporsóból kifordított holttestét. »Az igazak könyörületesei«, helyesel a katona. Majd Didimo ellenségei is rájönnek igazára! Bossi rögtönzött sírfelirata az elhunytat »kutya-rókanak« mondja. Menekülj! Harap! — XIV. Lamberti és Monti közt versengés, »eunocomachia« tör ki, mert egyik halotti beszéddel, a másik költeménnyel akarja az elhunytat dicsérni. Mindketten a Nabukodonozortól (Napóleon) kapott hatalomra hivatkoznak, melynek el nem ismerése: felsegysértés. »En Didimo — mondja a Kulcs — hallottam ezeket a hihetetlenül igaz érveket« (l. Poligrafó). A sértések röpködnek, a többiek is két pártra szakadnak, vagy gúnyosan multanak. Anna (Vadori) csókkal marja meg a kibékítendőket (a Foscolo ellen szövetkezett írón Anna Vadori írónő szalonjában szoktak volt összegyűlni). A vita kiterjed a »de lege, rege, grege« (monarchia, törvény, nép) tárgykörre. Kövel, állati csontokkal dobálják egymást. Az eunocomachianak — Filippo eunuch sántítva szalad Eden satrapához, hogy a harcot kiterjessze (12. vers) — hatalmas földrengés vet véget. A föld megreped, s belőle nyúzott szamar kel ki és rohángász ordítva. De az ordítás panaszos kantilénává alakul. — XV. Apám, rokonaim, állatestvéreim békét találtak a halálban. De Ti gonosz emberek, a kéz és beszéd fensőbbségének tudatában lenéztek, s most is megzavarjátok nyugalmatom! Mikor a dézsmát és termékeket vitette velem gazdám a paphoz, hallottam, hogy égi dolgokat fürkésztek. Pedig talán nincs is különbség közöttünk: »ki tudja Ádám fiainak lelke valóban felfelé száll-e és a kancáé le a föld alá.« Kiváltságokat rosszra használjátok: nyelveteket rágalmazásra, karokatok öldöklésre! A törvényt megszegitek, a királynak hízelegtek, magatok nyáj vagytok, mely felfal és melyet felfalnak. Késhegyig vitáztok a három közül melyik előbbrevaló, de a nyáj: a nép; a törvény: a nyájőrző kutya, a király: a pásztor. »Tehát a király legelőbbre való,

mert pásztor nélkül nincsen sem kutya, sem nyáj, azonkívül bojtja is van«. Ellen-séges tetemet akartok most közénk csempészni. Pénzéhtségben engem is Jeromomo nyüzött meg. Nem mentek el innen, míg a magatok gyomrába nem temetitek barátotokat. — XVI. Újabb földrengés elnyeli a szamarat. A denevér-világítás kialszik. A 8 barát, az eunuch és a vénasszony jajgatnak. Viperák, kigyók, békák másznak elő. A bárka elúszott a tirrénai tengerre, nincs menekvés. Valamennyien az eunuch jeladására nekiesenek a holttest elfogyasztásának. De a katona megszuhogtatja kardját, mire Jeromomo húsa eltűnik, csontjait az állatok széthordják. A katona nem üli meg a vérrrel borított lakmározókat, bár tudja, hogy tönkre fogják juttatni. Bosz-szújának ideje még nem érkezett el. — XVII. Didimo éjfél hall útni, az ifjú kato-nával egyedül maradvá, Firenze egy tornyából szózatot hallanak a négy Babilon-ról. A legnagyobb Párizs, mert megtalálta — de el is árulta az igazságot. 3000 lépés széles, 4000 hosszú és Párizs falai magasságával azonos mélységű tő telne meg a fran-ciák által kiontott vérrrel. Az örök Babilon, Róma, mely világosságot kapott az ég-ből, de pásztorai szép dombjait kődbe burkolták, hogy könnyebben felfalhassák a maguk és mások nyájait pénzsóvár kapzsiságukban. A kisebbik Babilon: Milánó, mely nem keresi az igazságot, de minden idegennek alázatosan hódol. Tele van rá-galommal, irigységgel. A gazdag Babilon: London. Valamennyi gonoszságát a katona megsiratja »vigasztalhatatlan sírással«. — A XVIII. fejezet a katona Didimónak szóló utasításait tartalmazza: Ciprusdombján ültessen gyümölcsöst és szőlőt, hogy az öregasszonytól (Margarétától) kapott üres fügékosarat munkája gyümölcsseivel meg-töltse. Azután térjen vissza városába, és semmi ellenértéket el nem fogadva, hir-desse az igazságot. Bizonyoságot büszke szegénysége fog mellette tenni. Tegye félre a napi-irodalom hiúságait, s az »egyetlen kötet«-ből profétáljon. Vonja felelősségre a paraziták szénatusának tagjait, honnan vették gazdagságukat. Meg van írva, hogy pártfogójuk, a sas viharban-fagyban (oroszsországi hadjárat) megy tönkre. El fogják őket úzni. Ha seregét az ellenség elkergeti Milánóból, »vásároljanak a gazdagok egy kis szánalmat és szegyent s emlékezzenek, hogy ugyanegy nyomorult város lakói, s a többi lakóssal osztozzanak a rabságban és szegénben«; de súlyosabb a felelőssé-gük, mint ledől arany és ezüsbálványoknak, erőtlén felhőknek, gyümölcstelen fák-nak. »Fegyvertelenül, tétlenül követeltek szabadulást az idegentől és szabadságot, s fellázítják a népet (milánói lázadás). Királyt kívántok és a magatok hasznáért imádjátok a kényurát«. Nincs erőtök harcolni az ellenséggel, de rágalmaztátok. A ti-tokban sugdolózóknak kiáltsd: semmi nagy nem születik a sötétben! »Valamennyi-öket, akik karosszékükben elnyúlva álmodoznak Ádám fiai egyetemes boldogságáról a földön és a város szabadságát a hatalmasok méltányosságától várják, ránd fel és törd össze reményüket, mondván: »Tudom, hogy nem vagy sem hideg, sem meleg: bár lennél vagy hideg vagy meleg, de mivel langyos vagy, eljön az idő, hogy ki-vetlek számból« (Apokalipszis III. 15—16). Azután a jó polgároknak hirdesd régi és jelen szolgaságunk örökkévalóságát s olvasd fel nekik a könyvből: »kevés kifogásom van ellenetek, mert nagyon örvendeztetek a felszabadulás és dicsőség reményében. Legyetek most óvatosabbak, mert összeülnek a királyok, hogy ellenetek tanácskoz-zanak s mi rabszolgák sietni fogunk magunkat mentgetni, de az általános kétségbe-esésben mindenki így szóljon magában: a kitartás övével övezem magamat és türelme-sen hallgatok (Apokalipszis II. 14, 20). Az egyházfejedelmeket (Bécsi Kongresszus) figyelmeztess, hogy sok Jeromomo van köztük, de vigyázzanak, hogy a frigszek-rény ne süllyedő gályává legyen. — Az új satrapákat buzdítsd, hogy irtsák ki a hízél-gést, feljelentgetést és cinizmust. A népnek mondd: Az izzadósos fáradozás az ár-tatlanság kincse. Ha lázong a nép, csendesítsd le, s ha kardot ránt, vedd magadat elébe, mielőtt a városra támadhana. (Foscolo szerepe a milánói lázadsában). Az Alpesek tetejéről olvasd rá a mindentudó könyvből hazádra: »... Házasságtörő anya vagy, aki gyermekeid örökségéből táplálad ágyasaidat. ... meghívod, akiket vissza-utasítottál (Ausztria). Most aztán új lupanárodat lerombolják (francia), a régit (oszt-rák) újraépítik, elhalmoznak kegyekkel s kezdheted újra a szerelmeskedést. Ha pe-dig újból leereszkedsz az Alpokról — mondja a katona Didimónak —, ne menj a városba, de maradj a földművelők tömegében és ha sírnak, sírj velük és mondd legyen meg az isten akarata (egység a néppel). — XIX. Mikor a katona elhallgat, hirtelen kiderül, s az térdre borul a szabad ég alatt: nem apostol, próféta vagy an-gyal, csak dragonyos-százados, ki sietve be kell, hogy vonuljon. Lóra ül s eltűnik.

Margarétát Didimo szénacsomón alva találja kunyhójában s ő csendben és békében elindul az üres kosárral kezében.²¹⁸

Foscolo általunk tárgyalt újságpolémiajának, a Napoleon bukásával és a milánói forradalommal kapcsolatos politikai szerepének ismeretében könnyű ennek az elkeseredett hazafias satírának értelmét és célzásainak nagy részét felfedezni. Az olasz irodalomtörténészek azonban nemigen láttak tovább anélkül, hogy Foscolo Monti feleségét és Annetta Vadorit igen sértő módon vonja bele a satírába, mi — annak ellenére, hogy a Foscolo által csak igen keveseknek megküldött »Kulcs« ezeket a legsúlyosabb kifejezéseket nem világosítja meg, és hogy bennük a biblia egyes hasonló részei ragadták őt magával — erkölcsi felháborodásukat hívta ki.²¹⁹ A satíra egyéni támadásai mögött annak nemzeti tartalmát sem hangsúlyozzák, esztétikai értékelése pedig ma is hiányzik. Domenico Bulfaretti legújabb Foscolo-monográfiája is egy oldalon végez tárgyalásával.

A satíra Lombardiába csempészett példányainak nem volt, s nem is lehetett nagyobb visszhangja. Milánóban — mint Quirina írja nekik a könyvecske vétele után — »a babilóniak mind szerencsétlenné, üldözöttek és éhesek«. Attól fél, fájni fog nekik a satíra.²²⁰ De Foscolo később is fontos kort jellemző dokumentumként beszél munkájáról: »Ki tudja, talán eljön az idő, mikor valamelyik unokájuknak ezek a szűkszavú anekdoták, furcsa maskarák és eunuch-háborúk segítségére lesznek a mi neves korunk megismerésében, abban, hogy megértse a milánói királyi Akadémia üléseit, a Fejedelem és Szenátus rendeleteit... Arra törekedtem, hogy minden írásom — vers, regény, pedáns értekezés, katonai tanulmány, profécia és bizarr elképzelés alakjában — egy egyetlen politikai célra, Itália egységére irányuljon.«²²¹ Foscolo hisz a prófétai inspirációban, ha az néha donquijotei is — ahogyan a Didimo Chiericóról adott önjellemzésében írja.²²²

Foscolo »üres fűgéskosarával« 1816. szeptember 11-én jutott Londonba, hol tizenegy éven keresztül, 1827. szeptember 10-én bekövetkezett haláláig száműzetésben élt. A »Babilonissima Babilonia«-ba való érkezésekor azt írja Firenzébe, Quirinának, hogy hamarosan vagy diadalszékér, vagy halottas kocsilozott ott a sorsa.²²³ A valóságban folytonos küzdelem közt őrlődött fel és üldözött vadként bujkálva hitelezői elől végezte napjait a legnagyobb nyomorban. »Migro et respicio« van most pecsétgyűrűjére vésvé.²²⁴

Első irodalmi tervei: politikai röpirat Chateaubriand *De la monarchie selon la charte* címen akkoriban (1816) XVIII. Lajos érdekében megjelent írása

²¹⁸ Az allegória magyarázatában Martinettire támaszkodunk, aki az »Appendice alla chiave«-ban összeállítja »Passi imitati o tolti dalla bibbia« címen a bibliából vett részeket és reminiscenciákat. Különösen Ezechiél, az Apokalipszis, a Példabeszédek, Máté evangelista, a Zsoltárok és Jób könyve voltak rá nagy hatással. A IX. fejezet a Példabeszédek könyvének VII. fejj. 8—23. versein alapszik.

²¹⁹ L. pl. Mazzini, Ottocento I. 386 l. — Chiarini egyedül hívja fel Martinetti mellett a figyelmet a satíra hazafias és esztétikai értékeire.

²²⁰ Cerro-kiad. 282 l.

²²¹ Lett. Apol., Opere, V. 534—35 ll.

²²² Notizie intorno a Didimo Chierico (1813). — Cian, Prose III. 177—181 ll.

²²³ Cerro-kiad: 204, 206 ll.

²²⁴ Viglione, id. mű 119—120 ll.

ellen,²²⁵ és egy újabb, levélformában elgondolt irodalmi mű. Mindkettő töredék maradt.²²⁶ Ez utóbbiban Tobias George Smollett *Travels through France and Italy* (1766) satirikus útleírásának stílusában akarta legújabb tapasztalatait feldolgozni.²²⁷ Orlandini, Foscolo műveinek első firenzei teljes kiadásában (IV. köt.), egy részét »Saggio di un Gazzettino del bel mondo« címen befejezett műként adta ki, nem említve, hogy az beletartozik abba a szélesebb körű csonka műbe, melynek címe hosszabb ingadozás után *Lettere scritte dall'Inghilterra* alakban jegecesedett ki a költő képzeletében.²²⁸ Eredetileg az útirajznak indult angliai benyomásairól. Később, munka közben arra gondolt, hogy ezt összeköti az olasz társadalmi és irodalmi viszonyok párhuzamos, összehasonlító rajzával. Így a könyv az olasz és angol közönség érdeklődésére egyaránt számot tarthatott volna. Végül Montaigne-nek általa fiatal kora óta csodált *Essai*-i modorában egyéni gondolatok és eszmeifuttatások szabad gyűjteményévé vált a munka Foscolo elképzelésében. Akkoriban elhunyt édesanyja — kihez egész életében a legmelegebb szeretettel ragaszkodott — régi elhunyt meg élő olasz barátai és kedvesei, új londoni ismerősei a címzettek. Mindegyiküknek arról szándékozik írni, amit lelkükhöz legközelebb fekvőnek ismer.

Így akart kezdetben egy levelet intézni a nálánál mintegy hét évvel fiatalabb Carlo Cicogna grófhoz, akivel a most Londonban tartózkodó Sigismondo Trecchi báróval együtt a napóleoni olasz királyság idején, az angol dandy-világot oda átplántáló ragyogó mondain életet élt Milánóban, az Arese grófnővel folytatott szerelem idején. Carlo Cicogna, Beauharnais alkirály kamarása, volt abban az időben köztük az arbiter elegantiarum, mert frissen érkezett Angliából.

Most úgy állítja be Foscolo a dolgot, hogy Trecchi megígérte Cicognának, hogy tájékoztatja őt a legújabb londoni divatról és szokásokról, de maga lusta erre és különben is hamarosan el kell, hogy hagyja Londont. Ezért Foscolót, egykori milánói dandy-triumvirátusuk harmadik tagját kéri meg ígéretének teljesítésére. A levél anyaga azonban az egymásra következő tervezetekben és töredékekben hamarosan úgy megdagad, hogy 18—19 levélre lenne már szüksége elmondására, s tárgyukat is ily elosztásban igyekszik körülhárítani. A nagyobb »Levelek Angliából« kereten belül így önállósul ez a milánói »continuo«-hoz írt és írandó levélcsoport *Gazzettino del bel mondo* címen. Bár ez épp oly kevésbé jutott el a végleges fogalmazáshoz, mint az egész, melybe tartozott, rajta különös kedvvel és gonddal dolgoztatott. Még a »continuo«, a címzett jellemét illetőleg sem tudott végleg megállapodni, mert míg általában a rokonszenves ironia hangján tárgyal vele, mind részletesebben írva le részére új barátjának, lord Hollandnak csodálatos keleti rajzú papagályos selyem reggeli köpenyét, a későbbi szövegváltozatban politikai és erkölcsi kérdések kerülnek előtérbe és a tréfalkozást parinii satíra váltja fel, mikor arra emlíkszik, hogy a grófi ficsúr tilbury-je, hogyan gázolt el angol hidegvérrel egy

²²⁵ Ed. Naz. V. 413—423 ll. — Chateaubriand művét l. *Mélanges historiques et politiques*. Paris 1874. 190—296 ll. — Viglione, id. mű 163 l.

²²⁶ Ed. Naz. V. 237—443 ll.

²²⁷ Viglione, id. mű 156—57 ll.

²²⁸ L. M. Fubini bevezetését az Ed. Naz. V. köt. LXIV—CXVIII ll.-in. A 252—57 l.-on közölt tervezet szerint 37 levélből állt volna a mű.

szegény járókelőt, mi hasonló ahhoz az 1799-i esethez, mely ellen akkoriban felháborodottan tiltakozott a Minotore-ban.²²⁹

Az »Angolországi levelek« töredékei, melyek csak az Összes művek új kiadásában váltak hitelesen ismeretessé, egyébként is tele vannak az olasz társadalom és a közvetlen politikai múlt éles bírálatával. Elmondja, hogy azóta esett kétségbe hazájának sorsa felől, mióta legjobb fiai elesetek az orosz harc-terén; hogy inkább bárki foglya lenne három hónapon keresztül, mint egy órán keresztül két osztrák kápláré; hogy Itáliában nincs olvasóközönség és az írók csak egymásnak írnak. Kikel a franciás stílus ellen, ahogyan Parini tette öreg korában, és a szerzetesi iskolák nevelése ellen, mely újból általánossá lett Itáliában. Azonban most már világosan látja, hogy a napóleoni uralomnak megvolt ott is az a hatása, hogy visszahozhatatlanul véget vetett a feudalizmusnak.²³⁰

Foscolo körülbelül egy évig szinte kizáróan az »Angolországi levelek« ter-ven dolgozott, de hamarosan meggyőződött arról, hogy egy ilyen, képzeletében folyton növvő, alakuló montaigne-i csapongó megfigyelés-, benyomás- és gondolatgyűjtemény, mely az ifjúkori Ortisnak mintegy érettebb ellenképeként férfikorának egyéniségét tükrözze maradéktalan sokoldalúsággal, túlságosan inycen falat ahhoz, hogy tőle olyan nyomdasikert várhasson, mi megélheté-
sét biztosítsa. Azzal sem volt tisztában, olasz közönségnek, olaszul írja-e mű-
vét, minek terjesztése otthon, tekintettel politikai üldöztetésére, szinte lehetet-
len, vagy angolul adja-e ki, mely esetben le kell mondania a stílusművészet
ama finomságairól, melyek a tolmácsolásban elvesznének s melyekben ő az
irodalmi mű főértékét és az utókor számára való megmaradásának legbizto-
sabb zálogát látta.

Arra is hamarosan rájött, hogy száműzött idegenként élve Londonban, az angol viszonyokról nem írhat olyan irónizáló nyíltsággal, milyennel az olasz életről szól.

Féltette tehát a munkát és egy Dante-monográfiába fogott, amely iránt Angliában széleskörű érdeklődésre számíthatott, s mellyel páviai székfoglaló előadásának módszerét alkalmazva, az egészen új kritikai eszközökkel kifej-
tett monadanivalót a kifejezés irodalmi formáitól függetlenebbül remélte an-
gol tolmácsoláson keresztül is a közönség elé tárhatni.

Élete utolsó éveinek nyomorúságai közt azonban ismételten visszatér a Lettere dall'Inghilterra kiadásának gondolatához, abba az illúzióba ringatva magát, hogy a még rendezetlen jegyzet- és fogalmazványtömeget könnyen szervezheti levélregénnyé, sőt ismételten nyomdakész műként tárgyalva róla.

Egy másik levélregény terve is foglalkoztatja azonban Foscolót, melyben úgy látszik Veronica Römer-Pestalozzihoz Genfben²³¹ és Carolina Russel-hez Londonban írott leveleit akarta értékesíteni,²³² de az Ortis társadalom-ábrázolását egyben európaivá akarta kiszélesíteni. 1823-ban Lady Dacrenek és Murray könyvkiadónak már kész műként ír róla, de csak négy tervezet és néhány

²²⁹ Ed. Naz. V. 335 l.

²³⁰ Uo. V. 246, 287, 290, 381—82, 244 ll. — Hogy Parini szerepét akarja foly-
tatni a nemesség ostromozásával, világosan mondja uo. 302, 354—55 ll.

²³¹ Chiarini, Amori II. 423—25 ll., I. 411 kk. ll.

²³² Uo. 500 kk. ll.; II. 481 kk. ll.

kidolgozott részlet maradt belőle.²³³ Az első tervezetben Foscolo maga Delwalden, Cornelia Russel pedig Elisa Elton néven szerepel. Eliza —, mint Cornelia a valóságban —, Svájcba utazik, mi az írónak alkalmat adott volna a két nép szokásainak, az angol, svájci és olasz nők jellemének összehasonlítására. A későbbi fogalmazásokban Foscolo magát Didimo vagy Elton néven szerepelteti, kedvesét pedig Helen Wernon néven. Az utolsó tervezet szerint a regény Fano és Pesaro közt, az Appeninek jómódú parasztsága életének rajzával fejeződött volna be. Éppúgy, mint a Hypercalipsisben, ez a mű is a néphez való visszatéréssel végződött volna tehát.

Foscolo forró patriotizmusa a tízéves számkivetés alatt sohasem feledkezett meg Itáliájáról. Nem tudott soha gyökeret verni Angliában, annál kevésbé tudott kozmopolitává vedleni. »Mivel — írja Quirinának, a »donna gentile«-nek még a svájci Hottingenből — nem vagyok kozmopolita, soha sem tudtam magaménak vallani azt az elvet, hogy a haza az, ami enni ad, de kétségbeesve a Haza ábrándképe fölött s kissé sírva, kissé mosolyogva, hogy hagytam magamat lépre csalni dicső csábításai által, néhány szót változtatok a maximán és ezt írom: »Haza az, ahol megunván a világot, csalódottan az emberekben, fáradtan, betegen és mintegy magadtól is elhagyottan, találsz egy szívet, amely szeret, egy agyat, amely megért, és egy keblet, mely melegít és mégvéd.«²³⁴

Ausztria igyekezett őt Svájcból büntetlenség és szabadság ígérete mellett öccse útján visszacsalni; 1820-ban forradalmat előkészítő piemonti barátai Torinóba hívják,²³⁵ az akkori északolasz mozgalmakban meg is jelenik nevével egy apokrif röpirat — »certe declamazioni politiche, ch'io non sognai mai, nè avrei degnato di scrivere«, írja róla Foscolo.²³⁶ De a költő nem ment haza, mert meg volt arról győződve, hogy Itálián egyelőre nem lehet segíteni, miben csak megerősítette az, hogy a Londonba érkező újabb piemonti és nápolyi menekültek tele voltak pártszempontból eredő győlölködésekkel és egymást vádolóssal a balsiker miatt.²³⁷ A spanyol és görög szabadságharcokban sem vesz tevőleges részt, mint sok emigráns társa, mert bennük — Byrontól eltérően — csak a »dicsőség vagy éhség örültjeit« látja.²³⁸

Míg azonban jól, sőt leányának felfedezése után egy ideig fényesen megy sora, régi és új emigráltak — Camillo Ugoni irodalomtörténész; Giuseppe Pecchio, első nem épp hízélgő életírója (Lugano, 1830); a corfui Mario Pieri — s olasz utazók, mint Federico Confalonieri, felkeresik és vendégei házában.

Egy Saint Agnan nevű kém Párizsból azt közölte Bellegarde-dal, hogy Londonban létezik egy olasz jakobinus klub, mely Itália felszabadításán buzgólkodik, s melynek Foscolo egyik vezető tagja. Gr. Saurau milánói kormányzó erre azt javasolja a császárnak, küldjék Drumont lovagot titkos küldetással Londonba. Ez szerezzé meg előbb a genovai independentisták bizalmát átutaztában, azután segítségükkel férközzék Londonban Foscolo közelébe, majd lord Bentinck révén ismerkedjék meg a parlamenti ellenzék vezéreivel, akikkel S.

²³³ Chiarini, Amori I. 527—34 l.-on tárgyalja és 625—635 l.-on adja ki a töredékeket.

²³⁴ Cerro, id. kiad. 144 l. — Opere, VII. 66 l.

²³⁵ G. Grassi levele Torinó, 1821. márc. 21-ről. Opere, VIII. 379. l. Antona-Traversi IV. 172—173 ll.

²³⁶ Id. Donadoni, id. mű 111 l.

²³⁷ Lett. Apol., Opere, V. 585—86 ll.

²³⁸ Uo. 498 l.

Agnan szerint Foscolo és társai érintkezésben állnak.²³⁹ Metternich nem bízott a javasolt ágens személyében és elejtette Saurau javaslatát, de a lovag, aki korábban a szicíliai angol sereg szolgálatában állt és 1816-ban osztrák őrnagyi nyugdíjért folyamodott, tovább nyugtalanította a milánói kormányt a londoni olasz függetlenségpártiak állítólagos forradalmi terveivel.²⁴⁰ 1822—23-ban újabb gyanú merül fel, hogy Foscolo Londonban osztrák-ellenes propagandát folytat. A közoktatásügyi miniszter vizsgálatot rendel, hogyan és miért szűnt meg páviai egyetemi tanári állása, s bár a rektortól semmi kompromittáló adatot nem kap, az almanachban törölteti nevét a volt professzorok névsorából. A Londonból beszerzett értesülések is arról számolnak be, hogy Foscolo az ióni szigetek szabadsága érdekében fejt ki politikai agitációt.

Mikor az 1814 április 20-i milánói forradalom után Bentinck lord elutasította az olasz függetlenségpártiak kérését, hogy támogassa osztrákellenes törekvéseiket, a hazafiak egy csoportja a harmadik szövetséges, Oroszország felé fordult segítségért. Ily értelemben megjelent egy a cárhoz intézett röpirat, melynek szerzőségét az egykorúak minden ok nélkül Foscolónak tulajdonították.²⁴¹ Ismeretes volt rokonsága a velencei orosz konzullal, Costantino Naranzival, aki máris magára vonta a megszállók gyanúját.²⁴² Kétségtelen, hogy ióni szigeti barátain keresztül már Milánóból összeköttetésbe került Giovanni Antonio Capodistriával, aki — mikor a Szigetek 1799—1807 közt orosz fennhatóság alatt álltak — kezdett politikai szerepet játszani, s a francia hódítók elől Oroszországba távozván, ott külügyi szolgálatba lépett. 1811-ben bécsi követségi tisztviselő, 1813-ban svájci követ, majd a bécsi kongresszuson tárgyal és száll síkra hazája, az ióni szigetek függetlensége mellett.²⁴³ Őt értesíti Foscolo 1815. április 8-án Roveretóból, hogy száműzetésbe indul, és Capodistra Bécsből máj. 4-én válaszol neki Svájcba: »Szigeteinket osztrák uralom alá akarják helyezni.« Neki az a törekvése, hogy az összes hatalmak és különösképpen a szigeteket megszállva tartó angolok protektorátusa alá helyezték őket. A trágyalásokat Londonban fogják folytatni. Siessen oda és erélyesen emelje fel szavát. Az 1805 nov. 5-i párizsi egyezmény alapján azután valóban angol fennhatóság alá is kerültek a szigetek és Maitland Tamás generális, mint lordprotektor vette át kormányzásukat.²⁴⁴

De Foscolo még 1816 elején is Svájcban van. Capodistria ott felkeresi s megvédi a rendőrség zaklatásaitól, édesanyjának Naranzi velencei konzul útján segítséget küld, s magának Zanteből anyagi támogatást szerez.²⁴⁵

Mire Foscolo Londonba ér, már özönlének a panaszok a hét sziget (Corfu, Zante, Cefalonia, Santa Maura, Itaca, Parò, Cerigo) »egyesült állam«-ából az angol protektorátus erőszakoskodásai ellen.

²³⁹ Helfert, id. mű 454 l.

²⁴⁰ Uo. 498 l.

²⁴¹ Antona-Traversi, IV. 172—177 ll; D'Ancona, Unità e federazione, id. mű 329 l.

²⁴² Helfert, id. 264—65 ll.

²⁴³ L. De la Garde, Gemälde des Wiener Kongress. 1814—1815. München 1914. I. köt. 399 l.

²⁴⁴ Opere, VII. 391 l.

²⁴⁵ Jan. 20, febr. 9. és 14-i levelek a Donna Gentile-hez. Opere, VII. 151—153, 162, 209, 295 ll.

Az 1815. nov. 5-i szerződés ugyanis az orosz álláspontot, amely az ióni szigetek függetlenségét védte, az angol gyarmatosító törekvésekkel olyan kompromisszumos szövegezésben igyekezett összeegyeztetni, »melyben csaknem minden kifejezés úgy van megválasztva, hogy a feltétlen függetlenség csakúgy kiolvasható belőle mint a korlátlan szolgaság.«²¹⁶ Lord Barthurst, a kolóniák minisztere maga kijelentette, hogy a szerződés végrehajthatatlan. De sir T. Maitland, mikor tíz embert legfelsőbb tanácsának tagjául kinevezett, 1817. febr. 3-án hozzájuk intézett beszédében kijelentette, hogy egy nemzet függetlensége, mely egy másik protektorátusa alá van rendelve, problematikus. Ám neki megvan már a maga megoldása. Ha valakinek más lenne a véleménye, megtarthatja magának, mert a vele való vita felesleges. A főtanács elé tett alkotmánytervezet egy látszólag független államapparátust mindenben alávét a protektorátust gyakorló hatalomnak. A szigetek mindegyikén megalakuló választói testületek, a 40 tagú központi képviselőház teljesen a szigetek angol kormányzóinak és a corfui főkormányzónak vannak alárendelve, aki egyedül az angol királynak felelős. Ezt az alkotmányt Maitland azután rögtön megszavaztatta a képviselőházzal.²¹⁷

1817 júliusában az ióni szigetek követsége jön Londonba s vele Dionisio Bulzo, Foscolo zantei unokatestvére. A vele való beszélgetés annyira felvillanyozza Foscolót, hogy valóra szeretné váltani a milánói osztrák megszállás alatt leveleiben ismételt hangoztatott tervét, hogy visszamegy szülőszigetére, ahol politikai és a közművelődést szolgáló misszió vár rá. Egy ott felállítandó egyetem megszervezését szeretné vállalni.²¹⁸ Azon melegeben ír egy részletes birálatot »Az ióni szigetek jelenlegi állapotáról«, s egyben tervezetet, hogyan kellene népüket tervszerű neveléssel a függetlenség megvalósításának útjára vezetni.²¹⁹

A hat fejezetben, »sectio«-ban és azokon belül a Hypercalipsis-hez hasonló rövid prózai bekezdésekben írott művecske azzal kezdi fejtegetését, hogy a párizsi egyezmény nem függetlenséget, de protektorátus ürügye alatt megbújó elnyomást jelent a szigetek lakosságának. Az angolok máris kolóniaként kezelik az »egyesült szigeteket«. De a népek szabadságvágyát nem lehet elnyomni. A függetlenséget nem szabad idegenektől ajándékként várni, de ki kell azt vívni az ellentétek megszüntetésével, melyeket Velence szított egykor közöttük, hogy uralkodhassék felettük, és az egység megeremtésével. Az ifjúságba bele kell oltani azt a törekvést, »hogy a hazát a szigetek javára kell inkább szolgálni, semmint az angolok hasznára és az alkalmazott egyéni jólétért.«

A IV. szekció részletesen szól a közoktatásról, mi a nép felemelkedésével együttjáró függetlenség kivívásának előfeltétele. A társadalomtudományokra kell a fősúlyt fektetni. Ezek nemzeti nyelven a nemzet érdekeit szolgálják. Az ifjak 8—16 éves korukig járnak iskolába; azután egyetemre kerülnek, mi ne Corfuban, de pl. a csendesebb Itaca szigetén legyen. A professzoroknak

²¹⁶ A két ellentétes javaslat és az egyezmény szövege olasz fordításban Foscolo Pargá-ról szóló munkájának függelékében. *Opere*, V. 474—479 ll.

²¹⁷ Uo. 409 l. s az alkotmány részben közölve a 479—84 ll.-on.

²¹⁸ Antona—Traversi, IV. 110—112, 199 ll.; 1818 júl. 8 és 18-i levél a Donna Gentile-hez. Cerro-kiad. 213—14 ll. A Szigetek egyetemén szeretne tanár lenni Sismondi is: »Si l'on m'offrait une chaire de Professeur à Corfou, je l'accepterais sans hésiter, je crois!« *Epistolario*, I. köt. 40 l.

²¹⁹ *Opere*, XI. 91—129 ll.

nem szabad politikával foglalkozniok és a tudományokat főleg gyakorlati vonatkozásaikban — hajózás, ipar, földművelés — kell, hogy műveljék.

Az egyetemi hallgatók otthonról csak bizonyos határösszegig kaphatnak pénzt, hogy egyenlőségre nevelődjenek. Tanulmányi idejük 5—6 évre terjed. Utána a legtehetségesebbeket 6—7 évre külföldi tanulmányútra küldik, mit Angliában kezdenek és Itáliában végeznek, mert ennek hibáiban a velencei múlt miatt hajlamosak részesezni. Havonta egyetemi újság jelenik meg, melynek minden számában egy elvi jelentőségű politikai cikk is legyen. Az angol-, francia- és német parlamentek életét üléseik jegyzőkönyveinek kiadásából tanulmányozzák.

Az V. rész azt fejtegeti, hogy az alkotmánynak a nép jelleméhez kell alkalmazkodnia. »...sarà facilissimo il progettare a discutere una costituzione, e ratificarla e farla accettare dal popolo, ed approvare dalla potenza protettrice; ma il punto sta nell'eseguirla e non mai romperla.« Az a főbaj, hogy a Szigetek angol megbízottai nem egy ilyen népi alkotmánynak alapján működnek, de saját maguk alkotta alkotmány végrehajtói. Az alkotmány legyen föderatív, a földbirtokon alapuló. Az államnak ne legyen rendőrsége és a lelkészek csak a törvényhozásban vehessenek részt.

A VI. szekcióban azután bővebben kifejti, hogy az 1815. nov. 5-i szerződésnek az az alaphibája, hogy Anglia nem a szigetek népével, de az osztrák, orosz és porosz kormányokkal kötötte azt meg s a szigetek abban csak passzív szerepet játszottak. A lordprotektor kormányzása elleni panaszok is csak e hatalmak tanácsához intézhetők, hol Anglia hatalmi szavával szemben nem érvényesülhetnek.

A szigetek küldöttsége azonban Foscolo egy lovas-szerencsétlenség következtében keletkezett lábficama miatt nélküle utazik haza.

Két évvel később a helyzet mind jobban elmérgesedik és komoly angol-ellenes zavargások törnek ki a szigetekeken. Capodistria 1819 áprilisában Corfuból ír Foscolónak levelet, melyet lord Maitland zsarnoki uralmának egyik áldozata hoz neki Londonba. A katonai diktatúra ellen való tiltakozás céljából Capodistria maga is Londonba jön, a Wellington—Castlereagh—Bathurst-minisztériummal szemben Foscolo segítségével az ellenzéki képviselőket igyekszik megnyerni, a szigetek liberálisabb kormányzásának érdekében. Azt tervezi, hogy Foscolónak megküldi a bizonyító okmányokat, melyek alapján a világ elé tárhatja a szigetek kétségbeesett helyzetét és a fiatal lord Russell útján politikai akciót indíthat (Opere, VII. 391—92 ll.).

1820. január 7-én Capodistria Pétervárról tájékoztatja Foscolót londoni tárgyalásairól. Sajnálja, hogy késedelmet szenvedett az okmányok megküldése, melyek a Szigetéről szóló munkájának alapjául kell, hogy szolgáljanak. Másoltatja őket. — »A cár személyesen írt Castlereaghnak és Wellingtonnak azzal, hogy Capodistriát bízta meg, tárja eléjük a szigetek sajnálatos állapotát, mi a nov. 5-i szerződés formális megsértéséből ered.« Beszélt közvetlenül a miniszterekkel, de kielégítő választ nem kapott. Emlékiratot kértek tőle a panaszokról, de azt a cár nevében csak Varsóból küldhette meg. Válaszul London közölte, hogy külön futárt küldtek Maitlandhoz Corfuba felvilágosításokért. Karácsony alatt a minisztertanács majd foglalkozik a panaszokkal. Ami a többi, Oroszország által tiltakozásra felkért hatalmat illeti,

Capodistria nem hiszi, hogy valamelyikük mert volna felszólalni: »Ilyen és ennyire megy az európai politika gyengesége.«

Február 17-én Capodistria azután Lieven angliai orosz követ útján tiltakozik Maitland jelentésének ama beállítása ellen, mintha ő a szenátustól nyert volna teljhatalmat a forradalmi mozgalmak elnyomására s Capodistria a felbújtó szerepét játszotta volna. A jelentés azt állította, hogy az általa felsorolt áldozatok orospártiak voltak, mire Capodistria csak annak lehetetlen voltát hangsúlyozza, hogy minden önérzetes, az erőszakkal szembehelyezkedő hazafit mégsem lehet azonnal oroszbarát magatartással vádolni.²⁵⁰

A helyzetet még jobban kiélezi az, hogy az angol kormány elhatározza, hogy egy régebbi egyezmény végrehajtásaképpen és a bécsi kongresszus döntése értelmében a szigetekkel szemben fekvő és régóta hozzájuk tartozó, Anglia által még megszállva tartott parti sávot keresztyény görög lakosságával átadja a törököknek, mi 1819. május 10-én meg is történt. Az ellenzéki Edinbourgh Review októberi számában Foscolo már hiába ír Parga lakosainak érdekében névtelen cikket.²⁵¹

Capodistria kezdeményezésére²⁵² két szigetbeli küldött jön Londonba, de — mint Foscolo február 15-i levelében Capodistriával közli — a király halála és a parlamenti újraválasztás a Parga-beliek ügyét nem engedte előrehaladni. Maurojanni és Mastreca kénytelenek voltak nagy költséggel Londonban várni. Lord Maitland hívei pedig máris ellentámadásba mentek át s a Görögországból visszatért bizonyos Williams könyvet adott ki, melybererélyes kormányzását dicséri. Az adókat nem Maitland, de a szenátus vetette ki. Corfui tartózkodása alatt Capodistria lázított megfizetésük ellen és Santa Maurát is ő biztatta ellenállásra. »Ha az Oroszország iránt való tisztelet nem tartaná vissza a kormányújságokat, már azt írják, hogy az ióni szigeteket titkos orosz ügynökök izgatják, s felhasználnák ezt a mesét — mondja Foscolo —, hogy szónokoljanak az orosz módszer ellen, mely az egész földön forradalmat szít.« De Foscolo azt hiszi, hogy »ha az angol kormány látja, hogy Oroszország sarokba szorítja s megijed, hogy nyilvános támadás fogja érni, a parlament és a közvélemény pedig melléje áll, tárgyalásokba fog bocsátkozni.« »Ha azután — folytatja Foscolo — a tárgyalás során nem hajlandó méltányos kiegyezésre, fegyvereink érintetlenek maradnak és megtámadjuk a nép és egész Európa előtt. S e fegyverek csodálatos segítségére lesznek ellenzéki barátainknak a parlamentben.« De ehhez hiteles okmányokon nyugvó bizonyítékok kellenek Maitland ellen. Capodistriától Foscolo felhatalmazást vár, hogy — amint részére hivatalos megbízólevél érkezik a szigetekről — azonnal az angol minisztériumnak tárgyalást ajánlhasson fel: »Aspetto dunque suoi ordini.²⁵³

1820. március táján megkapja Foscolo Capodistriától a várt okmányokat és instrukciókat. Foscolo sokat vár a cár nagylelkű közvetítésétől, de meg van győződve, hogy a parlament nyomása nélkül a kormány nem fog cselekedni. Foscolo tudja, hogy helyzete nem veszélytelen. Úgy érzi magát — írja —, mint Dániel az oroszlánbarlangban. Könyve készen van, de kiadása

²⁵⁰ Opere, VII. 391—92 ll, 396 l. jgyz.

²⁵¹ Opere, V. 286. l.

²⁵² Opere, VII. 395 jgyz.

²⁵³ Uo. 398—400 ll.

előtt »io dipenderò da ulteriori ordini e suggerimenti ch'ella si degnerà di mandarmi...« Maitlandhoz írott levél formájában az nyílt támadást fog tartalmazni. Murray, London legnagyobb kiadója, kinél a kormány hivatalos folyóirata, a *Quarterly Review* is megjelenik, fogja kinyomtatni.

De május végén már új helyzetről értesíti Foscolo Gino Capponit: »Murray habozik a kiadással, mert az ügy komplikálódott. A kormány förmedvényt íratott az *Edinburgh Review* ellen, én ellenem, valamint a szerencsétlen pargaiak minden pártfogója ellen, és a förmedvényt kiadatta a *Quarterly*-ban. De a cikk olyan heves, aljas és igazságtalan, hogy Murray szégyenkezik miatta. Hogy a támadásban való bűnrészség gyanújától szabaduljon, késznek nyilatkozik, hogy kiadja történelmi munkámat; a haladék még hasznosnak is fog bizonyulni, mert most, hogy elsütötték nagy ágyúikat, jól visszaüthetek — s könyvemnek épp az lesz a szerepe, hogy az ügyet tisztázza, míg lord John Russell nemeslelkűen és bátran képviseli azt a Parlamentben a Minisztérium és Maitland Tamás ellen, akit Görögországban Mitti-nek neveznek, ami a Mahomet kicsinyítője.«²⁵⁴

Capodistria, annak ellenére, hogy közben Genfbe vonult vissza magánemberként, nem szűnt meg honfitársainak érdekében Foscolóval érintkezésben maradni.²⁵⁵ Foscolo könyve már befejezés felé közeledik. Egy része, úgy látszik, szedés alatt áll. A fiatal lord John Russell a Foscolótól kapott adatok alapján 1820. június 28-án interpellációval él a Házban, s Parga belpolitikai pártküzdelmek fegyverévé kezd válni.

Foscolónak egy másik unokatestvére érkezik Londonba, az ióni szigetekről. Maitland már valóságos hatalmi örületbe esik. Unokaöccsének hetven éves apját minden ok nélkül börtönbe vettette, bírósági tárgyalás nélkül elítéltette és 12 évi fogságra kárhoztatta: mindezt csak azért, mert szembehelyezkedett a súlyos adókkal, melyeket az angolok azért vetnek ki, hogy terrorral és kizsákmányolással uralkodjanak. Lord Bathurst kénytelen volt az ítélet végrehajtását felfüggeszteni: »de unokaöccsem, aki tucátjával hozott nekem leveleket, mindenáron azt akarja, hogy beleavatkozzam a görögök ügyébe, mi azzal fog végződni, hogy az *Alien Bill* alapján kiutasítanak. S akkor hova menjek? Ha Itália ügyei tovább romlanak, a szent szövetség erejéből átadnak az első követnek, aki kiszolgáltatásomat követeli az osztráknak, aki magát természetes uramnak nevezi. Mégis szememre vetem magamnak féltékenységemet. Az ég tudja, mennyire szívesen áldoznám fel életemet mások javáért: de áldozatom hiábavaló lenne és csak arra lenne jó, hogy azok ne vessenek, akik kívánják.« Hiszen 46 barátját letartóztatták Olaszország különböző városaiban. Silvio Pellico, kedves fiatal barátja, ki szökéséről egyedül tudott s otthoni ügyeit intézte, börtönben ül, mi különösen mélyen érinti. Másokat, köztük öccsét, Magyarországra küldték túszként.²⁵⁶

Hogy leszereljék, Foscolót az angol kormánypárt elrágalmazza. Honfitársai szabadságáért folytatott küzdelmét úgy állítja be, mintha vele angol érdekeket keresztező orosz érdekeket szolgálna. A »John Bull«-ban cikk jelenik meg, mely azt állítja, hogy ő »Angliában egy titkos bizottmány élén áll, melynek célja támogatni egy, az ióni szigeteken működő orosz párt üzel-

²⁵⁴ Opere, VIII. 16 l.

²⁵⁵ Opere, VII. 400—401 ll. jgyz.; Viglione, id. mű 293 l.

²⁵⁶ Opere, VIII. 28—29, 50 ll.

meit.²⁵⁷ Pedig Capodistria csak nagyobb szabadságot akart a szigeteknek és nem akarta, hogy angol gyarmatokká legyenek²⁵⁸ — írja, mikor a levelében jelzett fenyegető veszélyek miatt kénytelen lemondani tárgyilagos történeti hangon tartott könyvének kiadásáról, melyben épp úgy felette áll minden napi politikának, ahogyan a *Servitù dell'Italia*ban felül tudott emelkedni az őt ért személyes sérelem cáfolásán.

Erre azt fogták rá ellenségei, hogy az angol kormány megvásárolta hallgatását.²⁵⁹ De ha így lenne, visszautasításban részesítette volna-e Bathurst miniszter, mikor 1824-ben Zantera távozás céljából kért útlevelet? A valóság az, hogy félték ottani ellenzéki működésének eshetőségétől s kényelmesebbnek vélték őt a börtönévé lett Angliában marasztalni, mi egy évvel halála előtt a kormány ellen erre az elkeseredett kifakadásra ragadja Gino Capponinak írott levelében: »...io non voglio favori, nè temo persecuzioni da ministri inglesi, perchè io li disprezzo.«²⁶⁰

A görög szabadságharc alatt csak önmarcangolásban kínlódik és ismét egy 12 levélből álló védekező és vádló írást tervez, mely levelek közül az 5. lord Byronhoz, a 6. Santorre Santarosához, a görög szabadság e két hős bajnokához szólt volna.²⁶¹ Az utóbbinak elküldte a Parga ügyében írt könyvének kéziratát.²⁶² Az utolsó levél az olaszokhoz, *Agli Italiani* szólt volna.

S ha Foscolo az angol kormánytól pénzt fogadott volna el, Capodistria, kit 1827-ben a görög köztársaság elnökének választottak meg, felkereste volna-e őt Londonban tartózkodásakor?²⁶³ Azonban volt fegyvertársa ekkor már súlyosan beteg; önkívületben, halálán van. Nem végezte volna napjait a legsötétebb nyomorban, ha hajlandó lett volna Pargát, Zantet, Itáliát elárulni.²⁶⁴

Foscolo nemcsak az angol politikából, de az angol kapitalizmus társadalmából is hamarosan kiábrándul.

Ódaérkezésekor örömmel fogadták Anglia olaszországi politikájával elégedetlen ellenzéki vezérférfiak és Itália kultúrájáért lelkesedő angol írók, tudósok. William Stuart Rose 1819-ben »Északolaszországi levelek«-et ad ki; Casti Animalì parlanti-ját (1819), Berni, Orlando Innamorato-ját (1823), Ariosto Orlandó furioso-ját fordítja. Felesége velencei. William Roscoe Lo-

²⁵⁷ A »Narrative of events illustrating the fortunes and cession of Parga« előszava. Opere, V. 286 kk. II. Az Opere olasz fordításban közli a művet és önkényesen kiegészíti hiányzó befejezését az Edinburgh Review-ben megjelent cikk egy részletével. Hiteles szövegét az Ed. Naz.-tól várjuk. A Lett. Apol.-ban írja, azt találták ki róla, »Ch'io mi sto, o mi stava presidente d'una secreta adunanza sotto gli stipendi di ministri diplomatici o di altri, a promuovere in Londra le faccende dell'imperatore delle Russie.« Opere V. 518 l. — Nem volt Oroszország megfizetett ágense, cse hazája szabadságának védelmében egyedül az orosz diplomácia értett egyet vele. Ezzel függhet össze, hogy 1821-ben (nov. 2) Orloff gr. Párizsból egy lapnyi kéziratot kér tőle híres emberek kéziratgyűjteménye számára, 1823-ban pedig egy orosz népmesegyűjteményt küld neki lefordítás céljából, mit Foscolo azonban valószínűleg nem vett kézhez. Viglione, id. mű 219 l. jgyz.

²⁵⁸ Opere, VIII. 133—138 ll.

²⁵⁹ Uo. 139—40 ll. és Lett. Apol., Opere, V. 589—96 ll.

²⁶⁰ Uo. VIII. 239 l.

²⁶¹ Uo. 218—19 ll.

²⁶² Uo. 133 l.

²⁶³ Opere, VII. 400—401 ll. jgyz.

²⁶⁴ Antona—Traversi IV. 209—215 ll.

renzo Magnifico (1796) és X. Leó (1805) életrajzát írta meg. Az olasz irodalom szeretete el van terjedve Angliában. Foscolo gazdag családok lányainak ad nyelvórákat s, mikor később nyomorba jut, szabad tanfolyamot is tart az olasz irodalom történetének ismertetésére. De politikai nézetei miatt ő, a volt páviai professzor, nem tud Angliában olasz tanszékhez, de még egy lektorátushoz sem jutni, ahogyan ezt maga kívánta és ahogyan a hír otthon már el is volt terjedve.²⁶⁵

Mióta Montival és Pindemonteval a Homérosz-fordítás miatt baráti kapcsolatai megszakadtak, Foscolo került az irodalmi ismeretségeket. Mme de Staëllel összehozhatta volna őt közös gyűlöletük Napóleon ellen, de úgy Itáliában, mint Svájcban, ahol meghívta őt, elkerülte a vele való találkozást és gyűlölte a *Corinne*-ban az olaszokról mondott felületes bírálatát.²⁶⁶ 1804—5-i olaszországi útján Monti lett Mme de Staël mentora.²⁶⁷ Sismondival, akivel az olasz nacionalista érzülete miatt még több érintkezési pontja lett volna Foscolónak, csak futólag került össze.²⁶⁸ Chateaubriand-nal, kinek lírai prózájával az övét össze szokták hasonlítani, olaszországi tartózkodása alatt éppoly kevésbé találkozott (1803), mint Lamartine-nal (1811), bár ezek Albany grófnő firenzei szalonjában megfordultak.²⁶⁹

Angliában sem keresi nagy íróival a barátságot. Worthsworth-szal való találkozása érdes surlódásra vezetett kettejük közt.²⁷⁰ Walter Scott emlékirataiban igen keményen nyilatkozik róla, valószínűleg viszonzásul azért, hogy történeti regényeit, a maga érzelmet középpontba állító esztétikai fel fogása szempontjából bírálta, mi fülébe jutott.²⁷¹

²⁶⁵ L. a Donna Gentile 1815. nov. 23-i levelét. Cerro-kiad. 288 l.

²⁶⁶ Ch. Dejob, id. mű. — Lett. apol., Opere V. 548 l. — Gazzettino del bel mondo. Ed. Naz. V. 331—332 ll. — Támadja őt azért is, mert szerinte Corinne kapitólumi költővé koronázása teljesen légből kapott és hihetetlen történet. Pedig alapjául az ünnepezt Maria Maddalena Corelli rögtönző költőnőnek a római Arkádia által megrendezett 1776-i — jezsuita-ellenes éle miatt sok zavarra alkalmat adó — kapitólumi költővé koronázása szolgált. L. A. Ademollo, Corilla Olimpica (Firenze 1887) bő ismertetését Giorn. Stor. Lett. It. X. (1887) 401—406 ll. — Natali, Settecento I. 157—58, 185—186 ll. — Chledowski, id. mű 357—61 ll. — Dejob, id. mű 74 l. — Corillát már Casanova (VI. köt. 14. feje.) Corinna néven említi.

²⁶⁷ A. Bisi, L'Italie et le romantisme français, id. mű 86 kk. ll. — Monti, Epistolario, id. mű II. köt. 327 kk. ll.

²⁶⁸ Opere, VI. 526, VII. 18, VIII. 408—409. — A »Histoire des républiques italiennes au moyen âge« 1807—1818 közt előbb Zürichben, majd Párizsban kiadott I—XVI. kötetében van számos Napóleon-ellenes és az olasz szabadságért sikra szálló kitérése, mi egészen rokon a Foscolo felfogásával, sőt stílusával.

1818-ban Sismondí újbb Itáliában jár s megdöbben: »... toujours on se croit dans la terre des morts« (Uo. XVI. köt. 356 l.). Mint Foscolónak, neki is az olasz parasztban van minden reménye: »... le paysan italien est autant supérieur au citadin que celui-ci l'est au gentilhomme« (uo. 460 l.). —

²⁶⁹ A. Bisi, id. mű 48—49, 219 ll. — Lamartine az Albany-összejöveteleken inkább valamiféle irodalmi akadémiát, semmint élénk társalgásban megnyilvánuló franciás szalont ismer meg. Ilyen volt az Isabella Teotochi velencei szalonja is. L. F. Martini cikkét, »Donne, salotti e costumi« a Vita Italiana sotto la repubblica francese ... c. kötetben (343 l.).

²⁷⁰ Chiarini, Életrajz 470 l.

²⁷¹ Opere, VIII. 71—73 ll. — W. Scott Foscolóról írt gyűlölködő szavait l. Viglione, id. mű. 40 l.

Byron Foscolónak Angliába érkeztek már elutazott Olaszországba. A *Childe Harold* Itáliában játszódó IV. énekéhez John Hobhouse számára írott kommentárja, melyben az egykorú olasz irodalom legjelentősebb képviselőiről és köztük önmagáról is adott jellemrajzot, nagy kavarodást okozott. A két író nem váltott egyetlen levelet sem, de Byron Velencéből Murray-kiadónak küldött olasz tárgyú drámáira vonatkozó felvilágítások tárgyában ismételten utasítja Murray-t Foscolóhoz, kiről nagy elismeréssel beszél, sajnálva, hogy az Ortison kívül más jelentős művet nem alkotott.²⁷² A vele való kapcsolat is hideg volt, sőt Byron Káinjárol mondott kritikája folytán ellenségesé is vált. A nagy angol költő halála után Foscolo nem írta meg róla azt a cikket sem, mit az *European Review*nak ígért.²⁷³

Foscolónak Angliában kifejtett irodalmi működése főleg folyóiratcikkekben nyilvánult meg, melyek gyakran az angol érdeklődés előterében álló kérdéseket tárgyaltak.²⁷⁴ Ír a lovageposzról, mert Londonban a már említettek kivül megjelent lord Glembervie fordításában Forteguerrri Ricciardetto-ja is és a *mock-heroic* divatba jött.²⁷⁵ Casanova emlékiratainak megjelenésével kapcsolatban tárgyalja a volt velencei köztársaság egyben arisztokratikus és demokratikus államformáját. De főleg a nagy olasz klasszikusokról ír: Dantéről, Petrarcaról,²⁷⁶ Boccaccióról, mindég a gondolkodás és érzés igazságát keresve bennük, s a történeti és esztétikai vizsgálat szempontjait kapcsolva össze üttörő módon.

Politikai jellegű cikke, a Pargára vonatkozóan kívül, csak egy jelent meg: az, melyben az akkoriban Rómából kikerkezett emigráns, F. Mamitól kapott adatok alapján ábrázolja VI. Pius pápa uralmát, Sacrati márkiz pápai kegyenc mindenható befolyását, a közmunkák odaítélése terén elharapózott korrupciót és visszaéléseket, a pápa középszerű tehetségeket támogató mecénás-tevékenységét. S csak az olasz nők védelmében, házasságtörő hírük ellen írott cikkében van egykorú társadalmi erkölcsrajz és bírálat.²⁷⁷

De e téren is sok nehézséggel kellett küzdenie. Több cikke kéziratban maradt, mert nem tudta őket elhelyezni. A szerkesztők rosszul és későn fizették, azt pedig zokon vették tőle, hogy úgy a kormánypárti, mint az ellenzéki folyóiratokba küld tanulmányt.²⁷⁸ További nehézség volt az, hogy kénytelen volt franciául írni, mi — úgy érezte — máris meghamisítja mondanivalóját, angol fordítói pedig, mint erről gyakran panaszkodik, teljesen félreértik stílusát.

A kiadók ellen való folytonos küzdelme különösen elkeserítette. Szeretett volna valami nagyobb vállalkozásba fogni, ami megélhetését évekre menőleg biztosította volna. Tervez sokkötetes kiadványsorozatot, mely az angol olvasóközönség számára felölelje az egész olasz klasszikus irodalmat. Vállal-

²⁷² Byron, Letters, id. kiad. V. 89—92 ll. — A Hobhouse számára írt tanulmányról l. Antona—Traversi IV. 136. l. — Viglione, id. mű 15 kk. ll. Byron, Letters IV. 283—84, IV. 421 jgyz., V. 323 ll. is szól Foscolóról.

²⁷³ Opere, VIII. 60—61, 168, 174. — Antona—Traversi IV. 87 l. jgyz.

²⁷⁴ Bibliográfiai összeállításukat l. Viglione, id. mű függelékében 319—321 ll.

²⁷⁵ Viglione, id. mű 171—177 ll.

²⁷⁶ Az igen művelt Maria Graham írja Petrarca-tanulmányairól: »J know wat J like in them, it is truth. Truth both of reason and feeling.' Id. Viglione, id. mű 191 l.

²⁷⁷ Mindkettőt l. Opere, XI. köt. — Viglione, id. mű 272—287, 261—262, 320 ll.

²⁷⁸ Lett. Apol., Opere, V. 587 l.

koznék egy olasz nagyszótár szerkesztésére, melynek irányelveit kifejti. Hiába. Murray ilyen kockázatos vállalkozásokba nem megy bele, s mikor Pickering számára Dantét adja ki, a legrafináltabb írókizsákmányolás minden ravasz cselfogása ellen kell védekeznie. A kiadó huzavonája ugyanegy kérdésben hét szerződéstervezetet is produkál. Pickering a szerződésileg kötött oldalszám feletti nyomtatás költségét Foscolóval akarja megfizettetni. A *Divina Commedia* kommentárjának ellenérték nélkül átvett kézírata végül is tizenöt éven keresztül porosodott Pickering igazgatói szobájában, míg Mazzini megvette tőle és saját gondozásában kiadatta Pietro Rolandi bruxellesi nyomdájával. Az *Apological Letter* kiadása körül is mennyit akadékoskodik Pickering, míg végül is »tulajdonában« marad a kézirat, mely nem jelenik meg s nem is fizet érte. Ezt Mazzini a Donna Gentile-vel vetette meg és adta ki először Luganóban (1844).²⁷⁹

Az itáliai patriarchális írókizsákmányolásnál, mely ellen régen tiltakozott, most rosszabbnak tartja az angliai kapitalista kizsákmányolást, melyben az írói tehetség a kiadók és könyvkereskedők »hipotékájává«, a költő pedig »az irodalom manufaktúrá«-jának rosszul fizetett bérmunkásává alacsonyul.²⁸⁰

Svájcban megértette, milyen veszélyt jelent az angol kapitalizmus Európa gazdasági életére. Mikor Manchesterben jár, ott látja a munkások helyzetét. »Itt — írja lady Dacrenek, 1822. június 12-én — a legrettenetesebb tirannizmus uralkodik, a manufaktúrák oligarcha-gazdáié, akiknek nincs más érzésük vagy gondolatuk, mint az, hogy meggazdagodjanak, a lehető legtöbb munkáért a lehető legkevesebb kenyeret adva... Az Önök fiai, vagy legkésőbb unokái meg fogják élni, hogy itt az igazi forradalmat egyrészt a tömegek nyomora, másrészt az úgazdagok dúskálása fogja előidézni.«²⁸¹ Az »Apological letter«-ban a munkássághoz szól: »Ti nem tudjátok megérteni az igazságosság »mindenkinék a magáét« meghatározását, mert nincs semmitek és látjátok, hogy másnak túl sok vagyona van; ehhez szükség lenne a szerzés képességére, minek lehetősége és alkalmá el van előletek zárva.«²⁸²

A munkanélküliek tartaléka — ezt is megfigyeli — »szapora tömeg, melyet tunyaságra szoktat a jótékonykodó segélyek törvényes rendszere. Ez megalázza a dolgozó osztályokat... Közben a gyárosok kihasználják a szegények nagy számát, hogy kevés bérért sok munkát kapjanak. A földbirto-
kosok... emelik a mezőgazdasági termékek árát; a kereskedők megsokszorozzák és monopolizálják az ország gazdagságát a papírpénz révén, melynek való értéke egyedül a nép hullámzó bizalmán alapul; a kapitalistákat pedig minden legkönnyebb megmozdulásra járványos ijedelem fogja el, mert általános csódtól, forradalomtól s (annak szükségszerű következményétől) diktatórikus kormánytól félnek.«²⁸³ Nem szinte marxi meglátások ezek?

²⁷⁹ L. Viglione, id. mű 123 kk., 222—224, 232, 238 ll. Antona—Traversi IV. 289 kk. ll. Opere, XI. 211—212 ll. — Antona—Traversi II. 93 ll.

²⁸⁰ Lett. Apol., Opere V. 519—527 ll.

²⁸¹ Opere, VIII. 67. l.

²⁸² Opere, V. — Id. Donadoni is id. mű 97 l.

²⁸³ Opere, V. 404 a Prágáról írott könyvben. L. Opere VIII. 9 l.-on is 1820. márc. 29-én az angliai választásokról: »Van itt is sok *Ultra*, akik örömmel megmérgeznék a Szabadságot, mert ha valami népmozgalom meggyöngiténé a kormányt, tőkéjük és a közadósság kamatai elvesztemek pártfogójukat, pedig ezeknek a kapitalistái többen vannak ötszázezernél.«

Kétségtelen, hogy Foscolo műveiben nem található — s ebben hasonlít Alfierihez — határozott gyakorlati politikai program.²⁸⁴ De egész életében küzdött az olasz szabadságért és függetlenségért, s ezzel az olasz risorgimento nagy előfutárává lett. Mazzinit apostoli működésében Foscolo példája buzdítja. Ő kel pártjára az osztrák védőszárnyak alatt kifejlődő katolikus reakció képviselőjének, Tommaseónak ellene indított támadásával szemben.²⁸⁵ Giulio öccsének megígéri, hogy megírja életrajzát, mit csak hozzá hasonló körülmények között élő száműzött írhat meg.²⁸⁶ Vallja, hogy Foscolo »lerombolta a vakmerő csalások, a tudós anakronizmusok, a vizsgálat nélkül csak azért elfogadott ezer tévedés iránti tiszteletet, mert egy név vagy akadémia tekintélye fedezte azt; a kritikát a történet útjára vezette, Danteban nemcsak a költőt, nyelvünk atyját kereste, de a reformátort, a vallásos apostolt, a nemzet prófétáját is«. »Műve egyet jelent az irodalmi függetlenséggel és a megvesztegethetetlen politika integritásával.« Mazzini Giovine Italiájának esküje, mely előkészítette Garibaldi népi forradalmának az útját, Foscolo szellemében született. Maga Garibaldi is benne látta az olasz nép leghatásosabb öntudatra ébresztőjét.

Koltay-Kastner Jenő

²⁸⁴ Ezt hangsúlyozza Adolfo Albertazzi, id. mű 14 l. — Cantù konföderációpártinak mondja (id. Belvederi, id. mű 26 l.); U. Rivarola (id. mű) a fasizmus idején demokrata voltát szorítja háttérbe. Bulfaretti felpanaszolja, hogy Foscolo Összes műveinek új kritikai kiadása »fu turpamente repressa dalle persecuzioni fasciste« (id. mű 383—385 ll.) Mazzoni neoguelf felfogásúnak mondja (Chiarini, Életrajz-kiad. Előszó XXX. l.) Foscolo svájci írásai azonban e tekintetben nem tükrözik igazi politikai felfogását.

²⁸⁵ Donadoni, id. mű 104 l.

²⁸⁶ Antona—Traversi I. 17 l.